

BALIO SRUOGOS *DIEVŲ MIŠKO* RECEPCIJA

NERINGA MARKEVIČIENĖ

Įvadas. Balio Sruogos kūrinio *Dievų miškas* genetinių tyrimų sferos link artėti padeda kūrinio priešistorės ir tapsmo laike studijos. Straipsnyje tirama jau parašyto teksto būtis. Siekiama aptarti, kaip įvairiais istorijos tarpsniais buvo vertinamas ir priimamas *Dievų miškas*. Keliama aktuali kūrinio iširtumo problema: ar garsus lietuvių literatūroje kūrinys yra susilaukęs pakankamai literatūrologų dėmesio, kiek įvairus analizės spektras, kokių tyrimų ypač pasigesta. Atliekant tyrimą, remiamasi: paraliteratūriniais tektais (Sruogos amžininkų atsiminimais, laiškais, pokarine rašytojo korespondencija), periodikoje pasirodžiusiais straipsniais, studijomis, kuriose kalbėta apie *Dievų mišką*. Tyrimas atliekamas derinant kelias metodologijas. Istorinė konstatuojamoji kritinių tekstų apžvalga yra savaime hermeneutinė: iš atskirų pasisakymų, recenzijų bandoma dėlioti tam tikro laikotarpio *Dievų miško* kritikos visumos mozaiką, iš jų randasi apibendrintas kūrinio situacijos vaizdas lietuvių literatūrologijoje. Pirmasis teksto istorijos etapas (1945–1947) ypatingas tuo, kad išpūdžiai, pasitinkant *Dievų mišką*, yra retrospektyvaus pobūdžio, aiškėjantys iš atskirų subjektų atsiminimų. Todėl aktuali recepcinė žiūra: ryškinami asmeniniai skaitytojų balsai, individualieji reakcijos ir percepcijos momentai, pabrėžiama teksto vidinių galių ir poveikio praktika, suvokimo horizontų sankirtos, tekstą supantys kontekstai (istorinis-politinis, socialinis, kultūrinis). Straipsnyje išsamiai aptariamas Algio Samulionio monografijoje *Balys Sruoga* (1986) plačiau netyrinėtas *Dievų miško* įsitvirtinimo privačioje terpėje aspektas, ryškinamas literatūros kritikoje nereflektuotas reakcijų tipologijos momentas (į kūrinio istoriją žvelgiama atsiremiant į jo sukeltų, išprovokuotų reakcijų tipus), pateikiama *Dievų miško* kritinių tekstų apžvalga, supažindinama su nauja archyvine medžiaga.

Dievų miškas: idėja ir jos realizacija. Istoriniuose dokumentuose, literatūriniuose šaltiniuose nuosekliai fiksuotas toks Balio Sruogos kūrinio *Dievų miškas* kelias link skaitytojo.

Abstrakti kūrinio idėja kilo Štuthofe. Lietuvių įkaitų grupę paskelbus garbės kaliniais (1943-05-31), Sruoga savo noru dirbo lagerio raštinėje. Rizikuodamas gyvybe, domėjosi slaptąja dokumentinio pobūdžio medžiaga. Planavo aprašyti ar išsamiai papasakoti apie lagerio gyvenimą. Juzei Mačiokienei, Štuthofe kalinto Mykolo Mačioko žmonai, vėliau liudijo tokį sąmoningą ketinimą: „Aš norėjau eiti į raštinę, kai viltis nušvito, kad gyvi išliksim. Galvojau, aš turėsiu medžiagos, prieisiu prie jų vadinamos tvarkos, daugiau parašysiu apie tą pragaro mašiną, ar žodžiu kam perduosiu...“¹ Buvęs Štuthofa kalinys Mečislovas Kriaučiūnas akcentavo Sruogos pastangas prisiminti daugybę pavardžių, į daug ką akylai įsižiūrėti, užfiksuoti atmintyje ypač sukrėtusias scenas, sistemingai apibendrinti²; atkreipė dėmesį, kad Sruoga sąmoningai slapta kopijavosi kalinių sąrašus – „buvo pasiryžęs palikti istorijai tuos SS kaltinamuosius aktus“³. Lenkas Augustinas Sikorskis, su Sruoga dirbęs lagerio raštinėje, pabrėžė kitus privalumus: „Didelis skaičius ateinančių pas mus kalinių duodavo jam galimybę studijuoti charakterius, įtvirtinti atmintyje ar popieriuje išgirstas naujienas bei pasisakyti įvairiomis temomis“⁴. Kitas Štuthofa kalinys Pilypas Narutis, artėjant frontui, išskyrė specialius Sruogos užmojus – intensyvias slaptos informacijos paieškas, desperatiškas pastangas naršyti lagerio archyvus⁵. *Dievų miško* tekste pats Sruoga paliko įrašą, liudijantį sąmoningas pastangas gilintis, rinkti ir sisteminti lagerinės tikrovės duomenis: „Ir iš raštinės – taip toli matyti: visas lageris, visi žmonės, visa tvarka, – visa reikalingoji medžiaga...“⁶ Vanda Sruogienė minėjo, kad Sruoga „užrašinėjo ir savo nelaimės draugų pastebėtus išgyvenimus“⁷. Jos teigimu, šie užrašai išlikę, išgelbėti drauge

¹ Juzė Mačiokienė, „Atsiminimai apie Balį Sruogą“, in: Virginija Stankevičiūtė, *Amžininkų atsiminimai apie Balį Sruogą*, Diplominis darbas, Vilniaus Darbo raudonosios vėliavos ordino valstybinis V. Kapsuko universitetas, 1975, in: *Balio ir Vandos Sruogų namai-muziejus*, (toliau – BVSNM), 1372 Rp, p. 145.

² Mečislovas Kriaučiūnas, „Atsiminimai apie Balį Sruogą“, in: BVSNM, [be numerio], p. 4, 6.

³ Marija Macijauskienė, „Gimtosios žemės jėga“, *Švyturys*, 1976, Nr. 2, p. 17.

⁴ Augustinas Sikorskis, „Mano atsiminimai apie kalinį Balį Sruogą“, in: BVSNM, 1337 Rp, p. 5.

⁵ Pilypas Narutis, „Balys Sruoga – Aitvaras Didysis“, *Draugas*, 1998-01-24, Nr. 17 (4), p. 3.

⁶ Balys Sruoga, *Dievų miškas*, Mašinraštis, in: *Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos Rankraščių skyrius*, (toliau – LLTIB RS), f. 53, b. 8, p. 179.

⁷ Vanda Sruogienė, „Kaip „Dievų miškas“ buvo rašomas“, in: LLTIB RS, f. 53, b. 1377.

su Štuthofe parašytų kūrinių originalais⁸. Užrašų iš Štuthofa, kuriuos būtų galima pagrįstai laikyti *Dievų miško* metmenimis, deja, šio straipsnio autorė archyvuose nerado. Algis Samulionis, domėjęsis Štuthofe parašytų kūrinių originalais, apie Sruogienės minėtus užrašus iš lagerio taip pat nekalbėjo. Parengiamasis (savotiškas medžiagos, dokumentacijos rinkimo) etapas baigėsi, prasidėjęs lagerio evakuacijai (1945-01-25). Iki tol abstrakti kūrinio vizija konkretesnę pavidalą įgavo jau Lietuvoje.

1945 m. gegužės mėnesį, ką tik grįžęs iš Štuthofa, rašytojas pabrėžė norįs parašyti „eskizinius portretus apie stovyklą ir apie tą „Dievų mišką [...]“⁹. 1945 m. rugpjūčio mėnesį, gydymasis Birštone, Sruoga artimiausiems savo bičiuliams, draugams ir pažįstamiems – Marijai Nemeikšaitėi, Juozui Nemeikšai, Vincui ir Emilijai Mykolaičiams, Antanui Venclovai – laiškuose pasakojo, kad yra atsiskyręs, užsidaręs, jokioms pagundoms nepasiduodantis – labai intensyviai dirbo, rašydamas naują kūrinį, kuris greitai turėjo būti visiškai baigtas. Į Birštono Baltąją vilą jo aplankyti atvykusiems Venclovai, Petrui Cvirkei, Jadvygai Peseckienei, Aldonai Daugėlaitėi skaitydavo naujo kūrinio ištraukas¹⁰. 1945 m. rudenį *Dievų miško* tekstas „galutinai tvarkytas“¹¹. 1945 m. rugsėjo 4 d. laiške Mykolaičiams pranešta, kad kūrinio tekstas jau baigtas¹²; spalio 13 d. Rašytojų sąjungos namuose skaityti atskiri fragmentai¹³. Lapkričio 23 d. viename Vilniaus universiteto fakulteto surengtame vakare rašytojas savo studentams kalbėjo apie lagerį: „pasakojo apie Štuthofą, skaitė „Dievų miško“ ištraukas“¹⁴. Lapkričio 25 d.

⁸ *Ibid.*

⁹ L. Oginskaitė, „Prof. B. Sruoga pasakoja“, *Tiesa*, 1945-05-17, Nr. 113 (643), p. 2.

¹⁰ Antanas Venclova, *Vidurdienio vėtra*, Vilnius: Vaga, 1971, p. 586–587; Aldona Daugėlaitė-Mikailienė, „[Prisiminimai apie Balį Sruogą]“, in: *Balys Didysis: Prisiminimai apie Balį Sruogą*, sudarė ir parengė Reda Pabarčienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1997, p. 358, 360–361; Jadvyga Peseckienė, „[Prisiminimai apie Balį Sruogą]“, in: *Ibid.*, p. 374.

¹¹ Algis Samulionis, *Balys Sruoga*, Vilnius: Lietuvos TSR Mokslų akademija, Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, Vaga, 1986, p. 345.

¹² Balio Sruogos laiškas Vincui Mykolaičiui-Putinui, 1945-09-04, in: *LLTIB RS*, f. 59, b. 484.

¹³ Elena Naginskaitė-Vajėgienė, „[Prisiminimai apie Balį Sruogą]“, in: *Balys Didysis*, p. 434; Aleksandras Kernagis, „[Prisiminimai apie Balį Sruogą]“, in: *Ibid.*, p. 181.

¹⁴ Algis Samulionis, „Balys Sruoga – Vilniaus universiteto profesorius“, in: *Literatūros istorijos ir teorijos metodologinės problemos: Respublikinės jubiliejinės mokslinės konferencijos, skirtos VVU 400 metų įkūrimo sukakčiai pažymėti, programa ir pranešimų medžiaga*, 1978 m. geg. 11–12 d., redagavo J. Girdzijauskas, V. Michailovas, Vilnius: Vilniaus darbo Raudonosios vėliavos ordino V. Kapsuko universitetas, 1978, p. 59.

atsiminimų epizodai skaityti per radiją¹⁵. 1946 m. spalio 1–2 d. Vilniuje vykusiame visuotiniame rašytojų susirinkime Sruoga buvo užsipultas Kazio Preikšo, Juozo Žiugždos, Genriko Zimano. Nors beveik metus truko įnirtinga prievartinė teksto artinimo prie sovietinės tikrovės procedūra¹⁶, *Dievų miško* leidimui pareikštas griežčiausias veto. Sankcijos panaikintos tik 1957-aisiais – „atlydžio“ metais.

Pirmųjų *Dievų miško* klausytojų ir skaitytojų reakcijos. Neoficialių *Dievų miško* sutiktuvių metu viešosiose erdvėse (Vilniaus universitete, Rašytojų sąjungos namuose, radijo studijoje) ir kūrinio skaitymai privačioje aplinkoje (pas Nemeikšas, Karužas ir Brėdikius) paliudijo, kad žmonių entuziazmas ir jaudulys atitiko išankstinę rašytojo viltį dėl *Dievų miško* – ypatingo kūrinio. Sruoga, Jadvygos Peseckienės teigimu, „buvo įsitikinęs, kad iš tikrųjų „Dievų miškas“ sukūrė visus“¹⁷; kad bus „sutiktas [...] su dideliu susidomėjimu“¹⁸.

Balio Sruogos klausytojai pirmiausia akcentavo psichologinį skaitomų ištraukų krūvį, pirmąjį išpūdį. Aktualino ryškų, pribloškiantį, ilgai nenykstantį, net fiziškai elektrinusį psychosomatinį poveikį – baugulį, odą tvilkiusį drebulį: „Išpūdis buvo milžiniškas. Ilgai po to persekiojo košmariški vaizdai. [...] Šiurpas nueidavo per kūną, kai jo balse suskambėdavo skaudžiai ironija, pasišaipymas iš tariamos žmogaus didybės“¹⁹; „Jis skaitė ramiai, nenuobodžiai, o mes klausėmės apimti klaikaus šiurpo“²⁰; „Tai kažkas siaubinga! Mačiau tame baisiame fone prof. S. [Sruoga] ir Jurgutį, visur baisiai

¹⁵ Marijos Mackevičienės laiškas Vandai Sruogienei, 1945-11-27, in: *Balys Sruoga mūsų atsiminimuose: Balio Sruogos 100-ajai gimimo sukakčiai*, sudarė Vanda Daugirdaitė-Sruogienė, Vilnius: Regnum fondas, 1996, p. 380; Halina Korsakienė, *Namas, kuriame gyvenome*, Vilnius: Vaga, 1991, p. 220.

¹⁶ Apie tai, kaip *Dievų miško* tekstas buvo žalotas, plačiau pasiskaityti galima kūrinio redakciniuose komentaruose (Donata Linčiuvienė, „Paaiškinimai“, in: Balys Sruoga, *Raštai*, t. 4: *Proza: Kas bus, kas nebus, bet žemaitis nepražus. Sanvarta. Dievų miškas. Ankstyvoji proza, fragmentai*, parengė Algis Samulionis, redagavo Donata Linčiuvienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Alma littera, 1997, p. 612–622). Išsamesni tyrimai, reikalaujantys specialios *Dievų miško* rankraščio, mašinraščių, nuorašų tekstologinės analizės, dar atliekami straipsnio autorės, – N. M.

¹⁷ Jadvyga Peseckienė, „Atsiminimai apie Balį Sruogą“, in: *BVSNM*, 1521 Rp, p. 2.

¹⁸ *Ibid.*, p. 1.

¹⁹ Elena Naginskaitė-Vajėgienė, *op. cit.*, p. 434.

²⁰ Jadvyga Žakovičaitė, „[Atsiminimai apie Balį Sruogą]“, in: Virginija Stankevičiūtė, *op. cit.*, p. 174.

kenčiančius²¹. Autoriaus, realaus kūrinio pasakotojo realus dalyvavimas, tiesioginis pačių skaudžiausių išgyvenimų perteikimas, gyvos kančios autentiškas liudijimas „padarė labai gilų įspūdį“²². Buvusi Sruogos studentė kalbininkė Julija Žukauskaitė prisiminė: „Po karo B. Sruoga, įprašytas savo pažįstamų, skaitė „Dievų mišką“ (universitete, dabartinėse rektorato patalpose). Visi apsėsdavo ilgą stalą. B. Sruoga skaitė monotoniškai ir su sarkazmu. Klausytojai verkdavo“²³. Sunkiai valdomų emocijų raiška rodo, kad kūrinio ištraukų klausytis nebuvo lengva ir dėl sunkios tematikos, ir dėl spontaniškos improvizacijos – čia pat prieš akis vykstančio gyvo kūrybos procesas: „O kartais klausyti būdavo labai sunku. Ypač „Dievų mišką“, kurį skaitydavo Birštone iš rankraščių. Paskaitė pusę sakinio, griebia, braukia, rašo, paskui vėl skaito“²⁴. Aktorė, dramaturgė Regina Januškevičienė, priešingai, minėjo gana santūrias *Dievų miško* klausytojų emocijas Rašytojų sąjungoje²⁵. Pirmųjų kūrinio klausytojų reakciją papildė kiti kūrinio skaitytojų balsai.

Pirmieji *Dievų miško* skaitytojai nesąmoningai aktualino kelis dalykus: asmeninio susitikimo metu išgyventą pirmąjį įspūdį, persmelkusį jausmą ir individualų vertinimą.

Labai stiprų įspūdį patyrusių skaitytojų santykis su tekstu itin emociingas, didelio jaudulio išraiška – kūniška. Pranas Žukas, buvęs Štuthofio kalinys, liudijo: „Spaudė gerklę. Braukiau ašaras“²⁶. Peseckienė kūrinio poveikį apibūdino: „Ir tikrai tas „Dievų miškas“ – nei atimt, nei pridėt. Skaitai – akys užputę, o šonai skauda nuo juoko!“²⁷ Rašytojo Jurgio Savickio sūnaus Algirdo žmona Julija Savickienė, prisimindama bendrą Štuthofio patirtį, ištarė, kad Sruogos kūrinys – gyvas atminties ir širdies saugykloje: „O „Dievų mišką“ moku turbūt atmintinai...“²⁸ Sruogos *Dievų miškas*

²¹ Hortenzija Balčiūnaitė-Vaitkevičienė, „Ištraukos iš dienoraščio, 1945–1947“, in: BVSNM, 1343 Rp, p. 8.

²² „Prof. B. Sruoga skaitė studentams atsiminimus iš vokiškojo lagerio“, *Tiesa*, 1945-11-27, Nr. 276 (306), p. 6.

²³ Julija Žukauskaitė, „Atsiminimai apie Balį Sruogą“, in: *LLTIB RS*, f. 53, b. 1274.

²⁴ Aldona Daugėlaitė-Mikailienė, „Atsiminimai apie Balį Sruogą“, in: *LLTIB RS*, f. 53, b. 1500, p. 7.

²⁵ Regina Januškevičienė, *O metai nelaukia...*, Vilnius: Vaga, 1968, p. 330.

²⁶ Pranas Žukas, „Atsiminimai apie Balį Sruogą“, in: *LLTIB RS*, f. 53, b. 1594, p. 6.

²⁷ Jadvyga Peseckienė, *op. cit.*, p. 376.

²⁸ Julija Savickienė, in: A. Gumbaragis, „Pasakyk man dar vieną žodelį“, *Švyturys*, 1963, Nr. 8, p. 21.

tapo atminties savastimi, jam suteiktas išgyvenantis aiškumas²⁹, pajausta jo gyvybinė jėga. Žuko žodžiai patvirtina, kad *Dievų miško* skaitymas – tai dvasinio alkio įveikimas, reiškiamas konkrečios kasdienės duonos ir kartu – metaforinės duonos vaizdiniu: „Griebiau šią knygą skaityti, kaip kalinys duonos žiauberę ryti...“³⁰

Pirmieji kūrinio skaitytojai, Sruogos bičiuliai ir Štuthofo draugai, savo atsiminimuose atgaivino ne tik skaitymo reakcijas, apibūdino jų stiprumą, bet išsakė ir savo pastabas, kuo kūrinys yra ypatingas. Spontaniškas mintis galima laikyti ir pirmomis trumposiomis kūrinio recenzijomis. Jose vienu ar keliais sakiniais įvardijamos stipriosios kūrinio pusės – pasakojimo būdas ir tematikos originalumas. Žuko teigimu, „Šita sūri didžiojo rašytojo šypsenėlė „Dievų miške“ – užtikrintas raktas į skaitytojo širdį“³¹. Profesorius Fiodoras Soprunovas taip pat akcentavo skausmą slepiančią „drovią šypseną“³². Peseckienė pastebėjo: „Kažkur kartais tokia satyra, toks juokas praeina, kad pajėgi tokį veikalą perskaityt...“³³ Alfonsas Gučas, po karo metus gyvenęs Sruogos namuose, pirmiausia dėmesį atkreipė į labai paveikią kūrinio faktologinę medžiagą: „Mane sukrėtė patys faktai, realijos, kurias sunku normalia vaizduote sukurti“³⁴. Poetas Antanas Miškinis išvelgė talentingai parašyto kūrinio savitumą ir vertę: „B. Sruoga gebėjo ne tik pa-vaizduoti žemės pragaro baisybes, bet ir pasityčioti iš jų. Pasauly netrūksta knygų apie fašistinius žmonių naikinimo kombinatus, bet abejoju, ar kas bus parašęs už B. Sruogą geriau“³⁵. Miškinio pastabą dėl kūrinio tematikos išskirtinumo vėliau dar labiau pabrėžė Soprunovas: „Jis pirmas atvirai ir tikroviškai papasakojo apie lagerio tragediją, jis – ir antrasis Nielsenas“³⁶. Tai bendra štuthofiečių nuomone“³⁷. Dėl medžiagos stokos sunku atsakyti,

²⁹ George Steiner, *Tikrosios esatys*, iš anglų kalbos vertė Laimantas Jonušys, Vilnius: Aidai, 1998, p. 13.

³⁰ Pranas Žukas, *op. cit.*, p. 5.

³¹ *Ibid.*

³² „Susitikimai „dievų miške“, Iš Fiodoro Soprunovo pasakojimų apie Balį Sruogą, *Kultūros barai*, 1986, Nr. 2, p. 57.

³³ Jadvyga Peseckienė, „Atsiminimai apie Balį Sruogą“, in: *LLTIB RS*, f. 53, b. 1553, p. 15.

³⁴ Alfonsas Gučas, „Vienerius metus pas profesorį B. Sruogą“, *Literatūra ir menas*, 1986-02-01, Nr. 5 (2044), p. 4.

³⁵ Antanas Miškinis, „Atsiminimai apie Balį Sruogą“, in: *LLTIB RS*, f. 53, b. 1547.

³⁶ Martinas Nielsenas – danas, Štuthofo kalinys, atsiminimų *Rapport fra Stutthof* (1947) autorius.

³⁷ Fiodor Soprunov, „[Prisiminimai apie Balį Sruogą]“, in: *Balys Didysis*, p. 339.

kaip *Dievų mišką* priėmė artimi Sruogos bičiuliai – Kazys Boruta, Petras Vaičiūnas, Vincas Mykolaitis-Putinas. Atsakyti į šį klausimą padėtų išsamios minėtų rašytojų rankraštinio palikimo studijos³⁸.

Įdomu, kad pirminis *Dievų miško* skaitymas gerus išpūdžius sukėlė ir priešingo politinio mąstymo rašytojams – Petrui Cvirkai, Antanui Venclovai, Juozui Baltušiu. Cvirka ir Venclova kartkartėmis apsilankydavo Birštone. Ideologinius kontrolės tikslus akimirka užgoždavo estetinis pasigėrėjimas gerai parašytu tekstu. Cvirka, išklauses paties Sruogos perskaitytą nedidelį teksto fragmentą, teigiamai įvertino jo stilistinį savitumą: „Baisi bus knyga... Ir nuostabiausia joje – sruogiškas juokas...“³⁹ Venclovai ši ištrauka taip pat patiko dėl jai būdingo sruogiško humoro⁴⁰. Vėliau jis savo studentams kalbėjo apie Sruogos *Dievų mišką*, išskirdamas sarkazmo aspektą⁴¹. Sruoga norėjo, kad ką tik parašyto kūrinio ištraukos būtų paskelbtos Baltušio redaguojamame *Pergalės* žurnale. Baltušis Sruogos tekstą vertino itin gerai dėl jo paveikumo ir ironijos: „Sukrečiantis rankraštis! Tokio šurpo taip vaizdžiai nuo pradžios iki galo parodyto aš savo gyvenime nebuvau skaitęs ir manau, kad nieko tokio sukrečiančio man nepavyks skaityti. Romanas parašytas su skausminga ironija“⁴². Baltušis draugiškai ir išvalgiai perspėjo Sruogą, kad pastarasis, išspausdinus dalį teksto, gali nusivilti, nes „šitos ironijos kai kas gali nesuprasti. Gali susidaryti kliūčių“⁴³. Baltušis nedvejodamas sutiko priimti ir spausdinti pasiūlytas ištraukas: „kaip redaktorius, aš mušiu kiaurai, iki galo“⁴⁴. Rašytojai jautė, kad kūrinys profesionaliai parašytas, kad sovietinėje literatūroje yra savitas dėl stilistinės ekspresijos, originalios tematikos, pasakojimo būdo specifikos. Sruogos kūrinys neoficialioje terpėje buvo pozityviai sutiktas. Rašytojo Viktoro Katiliaus liudijimu, „privachuose rašytojų pokalbiuose aidėjo B. Sruogai labai palankūs komentarai“⁴⁵.

³⁸ Tarp Sruogos archyve saugomų atsiminimų, pokarinių laiškų ir jau publikuotos archyvinės medžiagos iš Petro Vaičiūno, Juozo Paukštelio, Antano Vienuolio, Vinco Mykolaičio-Putino, Kazio Borutos fondų nepavyko rasti konkretaus minėtų rašytojų santykio su Sruogos parašytu kūriniu.

³⁹ Antanas Venclova, *op. cit.*, p. 587.

⁴⁰ *Ibid.*

⁴¹ Vladas Žukas, „Bibliografija ir kiti klausimai“, in: *Atsiminimai apie Antaną Venclovą*, sudarė Marija Macijauskienė, Vilnius: Vaga, 1988, p. 298.

⁴² Juozas Baltušis, „Atsiminimai apie Balį Sruogą“, in: *BVSNM*, 1518 Rp, p. 2.

⁴³ *Ibid.*, p. 3.

⁴⁴ *Ibid.*

⁴⁵ Viktoras Katilius, „Literatūros profesoriai Kauno universitete“, in: Viktoras Katilius, *Židiniai ir žmonės*, sudarė Aldona Paulauskienė, Vilnius: Vaga, 1997, p. 28.

Apie *Dievų miško* rankraštį⁴⁶, vėliau mašinraštį neigiamai atsiliepė ne daug žmonių. Mokytojui Leonui Puskunigiui, kartu su Sruoga kentėjusiam Štuthofe, buvo nepriimtina kūrinio stilistika: „Man teko skaityti „Dievų miško“ rankraštį, kurį po Balio Sruogos mirties atsiuntė jo brolis. Deja, ne viskas man patiko. Nepatiko gaižus, sarkastiškas stilius, per daug sruogiško pasišaipymo...“⁴⁷ Distanciją su parašytu tekstu galėjo lemti psichologinė trauma, negalėjimas atsiriboti nuo skaudžių Štuthofe patirtų išgyvenimų. Tačiau tai nereiškė, kad pats kūrinys liko nesuprastas ar pasmerktas. Puskunigio atsiminimai iš lagerio *Štuthofa žardienos*⁴⁸ pagarbiai dedikuoti jau mirusiam *Dievų miško* autoriui, parašyti memuaristikai įprasta tradicinio pasakojimo maniera.

Apie neįprastą *Dievų miško* stilistiką, pabrėžtina, kad ne vien savo vardu, gana kritiškai atsiliepė ir Katilius. Jis skeptiškai vertino keistą kalbėjimo būdą, trukdantį skaityti ir suprasti tekstą. Katilius pasigedo įvairesnių stilistinių atspalvių. Sruogos pasirinkta vienatonė stilistinė raiška sumanymo realizavimui tik pakenkė: „O šiaip jau ne man vienam kliūva kažkokia „specsruogiška“ kalbėsena, kuri trukdo skaityti ir „Dievų mišką“, pagal žanrą reikalaujantį tikslesnės pasakojimo manieros, sakyčiau, dokumentiškumo. Ten visi keikiasi vienais žodžiais, ir visi muša būtinai lazda, viena ir ta pačia“⁴⁹. Kritika dėl neišnaudotų kalbos stilistinių galimybių nėra joks kūrinio pasmerkimo aktas. Ideologams užkliuvo vis dėlto ne „vienatonė“ stilistika – nesuprasta pati kūrinio esmė.

Kitas Štuthofa kalinys – Jonas Busėnas – užsimena, kad nors *Dievų miške* ir nenusižengiama faktologinei autentikai, bet ir nepajėgiama visiškai adekvačiai perteikti realių įvykių, aplinkos siaubo: „„Dievų miške“ Sruoga Štuthofą aprašė teisingai, bet švelniau. Tokio žiaurumo, pasityčiojimo iš be teisio kalinio turbūt niekas ir negalėtų parodyti. Man perkirto nosį, sulaužė petikaulį. Kas galėtų išpasakoti Kozlovskio, Zelionkės budeliškus veiksmus?! Kokios klaidingos korimo „apeigos“, bėgliai, sukandžioti vilkšunių! Atsimenu, rusų belaisvis plaktuku dirbtuvėje užmušė vokiečių. Už jį pakorė šimtą kalinių“⁵⁰. Slogios Štuthofa tikrovės, buvusio lagerininko nuomone, iki galo atspindėti negalėtų joks pasakojimas.

⁴⁶ Balys Sruoga, *Dievų miškas*, [be datos], in: *LLTIB RS*, f. 53, b. 578.

⁴⁷ Leonas Puskunigis, „[Prisiminimai apie Balį Sruogą]“, in: *Balys Didysis*, p. 326.

⁴⁸ Leonas Puskunigis, *Štuthofa žardienos*, [mašinraštis], Kaunas, 1962, in: *LLTIB RS*, f. 53, b. 355, p. 1–207.

⁴⁹ Viktoras Katilius, *op. cit.*, p. 28.

⁵⁰ Jonas Busėnas, „[Prisiminimai apie Balį Sruogą]“, in: *Balys Didysis*, p. 306–307.

Mačiokienė, Sruogai perskaičius ištraukų, kuriose kalbėta apie jos vyrą, reagavo ypač emociškai. Jaudulys, virtęs pasipiktinimu, išsiliejo agresyvaus pobūdžio fiziniu išpuoliu prieš skaitantįjį. Mačiokienė prisimena:

Po kiek laiko jaučiu, kad B. Sruoga pavargo, atsistojo. Aš irgi atsistojau, labai susijaudinusi, ir ėmiau daužyti jį kumščiais:

– Kaip galima, kaip galima taip rašyti?! [...] Juk čia žmonių gyvybė, kančios, o jūs verčiate žmones net juoktis...⁵¹

Mačiokienės Sruogai išsakytame kaltinamo pobūdžio klausime nesąmoningai įrašyta kūrinio originalumo įžvalga – keistumo, neįprastumo akcentas, paradoksali priešybių dermė. Kadangi Mačiokienė buvo pirmoji Sruogos *Dievų miško* ištraukų klausytoja, Sruoga jos išpuodžiais paremtu vertinimu liko patenkintas. Tolesniame pokalbyje aiškiai išdėstė priežastį, kodėl jos pastabą laikė vertinga – „aukščiausia kritika“⁵². Mačiokienės pastaba aiškiai brėžė ribą tarp įprastos dokumentikos ir grožinės literatūros. Sruogos kūrinys, tiksliai ir taikliai atspindėjęs Štuthofo realijas, vien jomis nesiribojo – dokumentinį pasakojimą praplėtė literatūrinės aspiracijos:

– Balys savo paskutines jėgas dėjo ne be reikalo. Reiškia, Balys parašė gerai. Žinok, Vytautui [Stanevičiui] ir Mykolui [Mačiokui] paskaičiau šį parašymą. Vytautas pusiau vertino, o Mykolas: „Ne, profesoriau! Velnią jau čia parašei, pats šitiek daug išgyvenęs“ [...]. *Aš gi rašiau literatūrinį kūrinį, o ne dieno-raštį. Aš noriu būti rašytoju, kad ir tokiu atveju. Jie [Štuthofo įvykiai] yra neaprašomi, yra žiaurūs. Jei žmogus valdo plunksną, jis ir negali rašyti tokius dalykus. Į pasaulį reikia žiūrėti linksmiau...*⁵³

Šia replika Sruoga aiškiai pateikė atsakymą skeptikams, tiems, kurie netikėjo ar abejojo ironijos reikalingumu, smerkė pasakojimą, kuris dėl tematikos ir pasirinktos tonacijos neatitikimo šokiravo, atrodė absurdiškas. Baltušiu Sruoga ironijos reikšmę ir prasmę aiškino panašiai – ironija supраста kaip būtinoji savigydos ir savisaugos priemonė, esminė tolesnio gyvenimo sąlyga: „Jeigu aš be ironijos būčiau rašęs, aš nebūčiau išgyvenęs. Tokie šiurpūs dalykai! Ironija buvo tas skydas, kuriuo aš prisidengiau nuo mirties pavojaus. Čia pat galėjau krist negyvas. Kai truputį paironizuoju, man atokvėpis. Todėl parašiau. [...] nuo skausmo gindamasis parašiau, ki-taip negalėjau rašyti“⁵⁴.

⁵¹ Juzė Mačiokienė, *op. cit.*, p. 146.

⁵² *Ibid.*

⁵³ *Ibid.*, p. 147, (kursyvas mano, – N. M.).

⁵⁴ Juozas Baltušis, *op. cit.*, p. 3.

Lietuvos pokario rezistencijos dalyvis, Lenkijos lietuvis, buvęs lagerininkas Antanas Suraučius, prisimindamas *Dievų miško* sukeltas reakcijas, pabrėžė būdingiausias priežastis, kodėl būta negatyvių kūrinio vertinimų. Kūrinys nesuprastas ne tik dėl netinkamai pasirinkto kalbos stiliaus. Įžvelgta, kad pati istorinė pirmųjų pokario metų situacija (partizaninis pasipriešinimas ir žiaurios susidorojimo akcijos, skaudi buvusių lagerininkų patirtis, Sibiro grėsmė) nebuvo palanki tokiam specifiniam pasakojimui: „Kai slėgė dar masinis gedulas, gilus buvo nuostolių skausmas, o vienų patirti, kitų sužinoti klaičius konclagerių žiaurumai nusiaubdavo žmones, Sruogos pasakojimo būdas su pasijuokimu, humoru, sąmoju atrodė ne vietoje. Rašytojo objektyvumas, jo analizės ir apibendrinimai rodėsi tada perdėti“⁵⁵. Žmonėms buvo geriau suprantamas tiesioginis realistinis pasakojimas su klaikybių aprašymais, be jokios perkeltinės minties, be jokių papildomų užuominų: „Buvo labiau priimtinos rūsčios reliacijos apie baisenybes, žiaurumą ir žudymų išradingumus, žmonių naikavimo mastą“⁵⁶. Juokas mirties akivaizdoje laikytas nesusipratimu, dar daugiau – beprotybe. Abejota, ar lagerinė tematika apskritai tinkama grožiniam kūriniai. *Dievų miško* tikrasis supratimas ir įvertinimas atsirado tik praėjus skaudžiajam istorijos tarpiniui. Buvo reikalinga laiko distancija. Tik baigianis aštuntam dešimtmečiui konstatuota, kad Sruogos knyga būtent dėl labai įdomios stilistikos naujai atrandama, labiau suprantama, pavadinama „klasiška hitlerinių konclagerių studija“⁵⁷, dėl aktyvaus skaitytojų susidomėjimo, intriguojančio skaitymo, „gyvo“ vaizdavimo būdo – „tikru bestseleriu“⁵⁸.

Neprofesionalus profesionalų santykis. Valio Drazdausko, Valstybinės grožinės literatūros leidyklos vyriausiojo redaktoriaus, pozicija *Dievų miško* atžvilgiu nevienareikšmė: vertintina ir pozityviai, ir negatyviai.

Oficialiai žinoma, kad baigtas rašyti Sruogos kūrinys atsidūrė Drazdausko rankose, kad jis rūpinosi parengimo leidybai procesu, pats redagavo kūrinį⁵⁹. Dėl dokumentų stokos neaišku, ar leidykloje vyko posėdis,

⁵⁵ Antanas Suraučius, „Apie „Dievų mišką“, *Aušra*, 1979, Nr. 3, p. 4.

⁵⁶ Antanas Suraučius, „Apie „Dievų mišką“, *Aušra*, 1979, Nr. 4, p. 1.

⁵⁷ *Ibid.*

⁵⁸ *Ibid.*

⁵⁹ Dokumentai rodo, kad 1945 m. lapkričio 5 d. su Sruoga leidykloje buvo sudaryta autorinė sutartis (be numeracijos) dėl *Dievų miško* leidimo (Valstybinės grožinės literatūros leidyklos redakcinis portfelis su autoriais ir vertėjais. Sąrašas Nr. 13, in: *Lietuvių literatūros ir meno archyvas*, (toliau – LLMA), f. 23, ap. 1, b. 4, p. 51); su Drazdausku sutartis

kuriame formaliai svarstytas *Dievų miško* leidimo klausimas; nebeįmanoma sužinoti, ar redaktorius savarankiškai priėmė sprendimą leisti kūrinį, ar buvo gautas oficialus įsakymas; nežinia, ar Sruoga pats įteikė kūrinį Drazdauskui, ar redaktorius prašė sutikimo spausdinti tekstą. Atsiminimų autoriai pateikė prieštaringų žinių. Remiantis prozininko Kazio Jankausko, Peseckienės atsiminimais, galima spręsti, kad Drazdauskas, matyt, pats priėmė Sruogos kūrinį iš anksto pasitikėdamas rašytojo talentu, pasikliaudamas savo filologine intuicija, tikėdamasis leidybinės sėkmės. Kita vertus, norėjo padėti Sruogai išspręsti finansinius sunkumus, nors į patį tekstą greičiausiai nebuvo įsigilinęs: „Jį palaikė Drazdauskas ir priėmė „Dievų mišką“, kadangi jautė, kad jis neturi pinigų. Sruogai gyvybiškai jų reikėjo – jis basas nuogas, kaip sako, ir gyvent reikia. Tai Drazdauskas jam išmokėjo, kiek galėjo, to honoraro anksčiau, o paskui, kai „Dievų miško“ nebeišleido, pareikalavo jam gražinti“⁶⁰. Iš Zigmo Toliušio pasakojimo matyti, kad iniciatyvą spausdinti tekstą pirmasis parodė Sruoga, kad jam, dar nepradėjus spausdinimo darbų, skirta išmoka už tekstą: „Sruoga buvo įteikęs Leidyklai savo veikalą „Dievų miškas“ ir gavo už jį avansą. Vienok, susipažinus su tuo veikalu, Leidykla atsisakė jį leisti, reikalaudama padaryti tam tikrus pakeitimus ir papildymus, kurie Sruogai buvo nepriimtini. Gautąjį avansą teko gražinti“⁶¹. Buvusios Valstybinės grožinės literatūros leidyklos fonde likę finansiniai dokumentai (mokesčių rodikliai) liudija, kad Sruogai iki pat mirties (1947-10-16) dalimis buvo mokamas honoraras už *Dievų mišką* (paskutinė išmoka skirta 1947-10-03). Abejonių nekelia faktas, kad Drazdauskas – pirmasis žmogus iš oficialios valstybinės įstaigos, susidomėjęs Sruogos kūriniumi kaip ypatingu esiniu, suskates rūpintis jo skelbimu. 1946 m. balandžio 18 d. vyriausiasis redaktorius pasirašė, patvirtindamas leidimą rinkti *Dievų miško* mašinraštį. 1946 m. gegužės 15 d. gautas Glavlitto leidimas rinkti⁶².

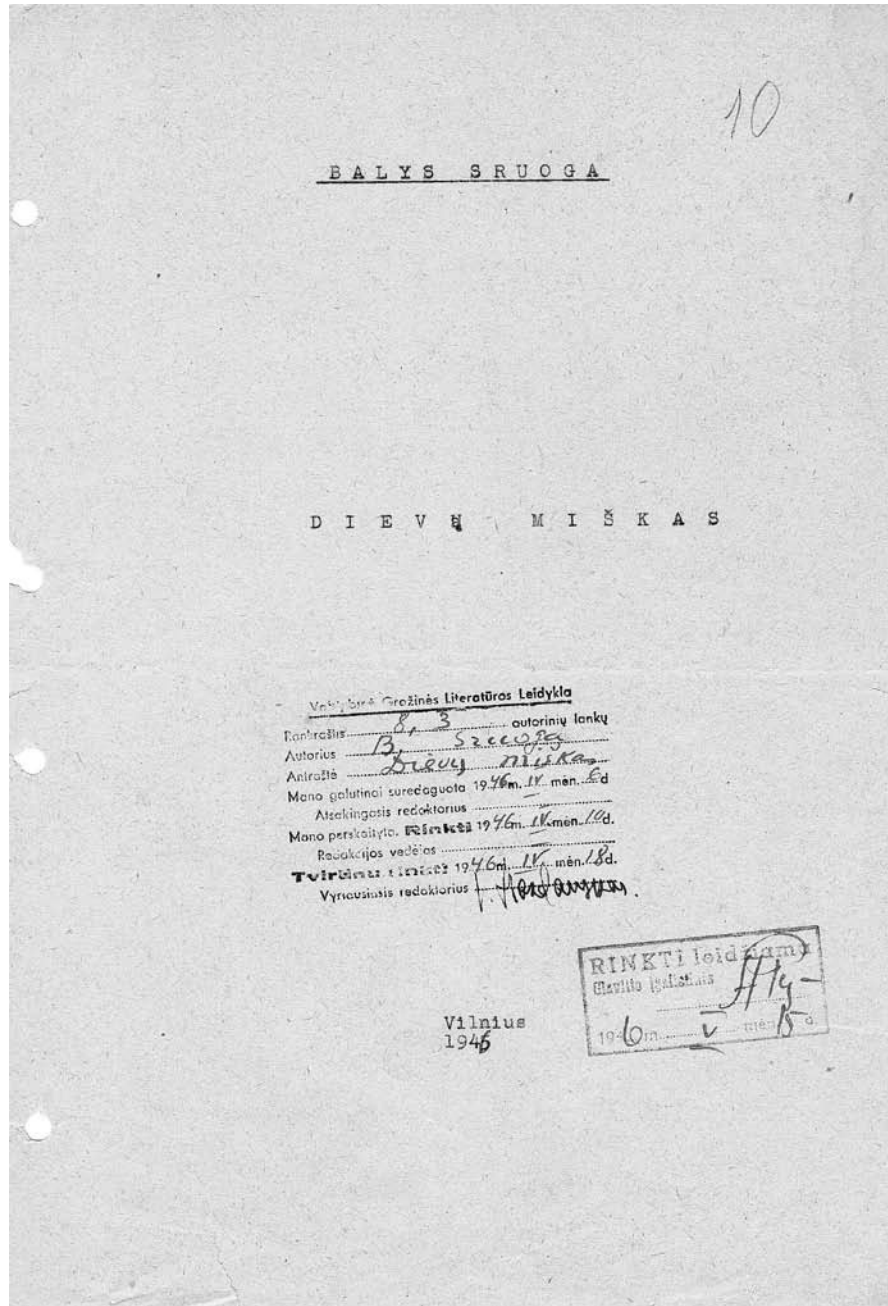
Kita vertus, itin ryški chameleoniška redaktorių, dirbusių cenzūros naujai, veiklos taktika. Pripažinę kūrinį, nepagrįstais taisymais, autorinės medžiagos performavimu ir klastojimu paneigė jį kaip fenomeną.

dėl kūrinio redagavimo sudaryta 1946 m. kovo 14 d. (Valstybinės grožinės literatūros leidyklos redakcinis portfelis su redaktoriais. Sąrašas Nr. 4, in: *LLMA*, f. 23, ap. 1, b. 4, p. 54). Pačios sutartys neišliko.

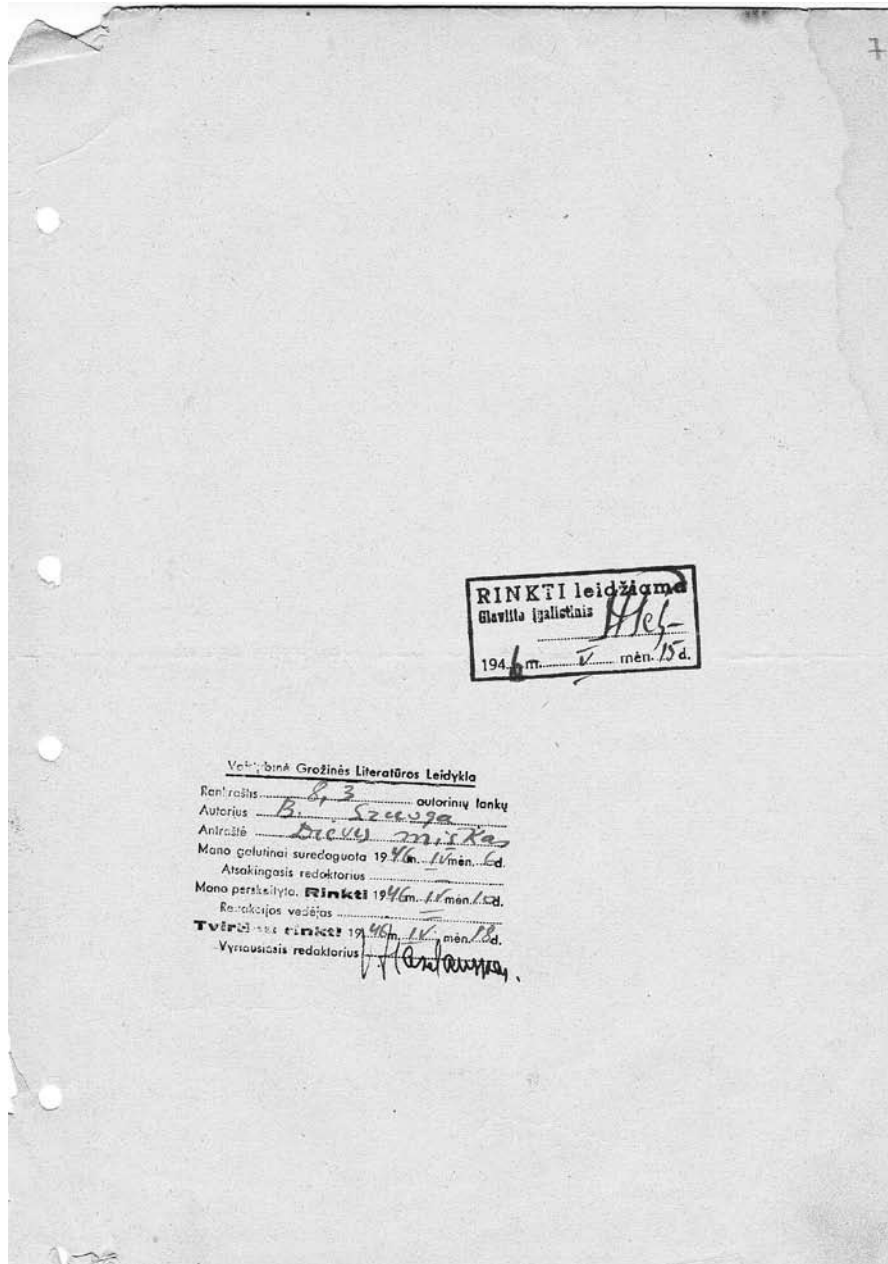
⁶⁰ Jadvyga Peseckienė, *op. cit.*, p. 16.

⁶¹ Zigmantas Toliušis, „Sruogos gyvenimo pabaiga“, in: *LLTIB RS*, f. 53, b. 259, p. 2.

⁶² Balys Sruoga, Pastabos Valstybinei grožinės literatūros leidyklai dėl jo „Dievų miško“ redagavimo 1946 m., in: *LLMA*, f. 188, ap. 1, b. 427, p. 7, 10.

Redaktoriaus Aleksandro Žirgulio išsaugotas *Dievų miško* antraštinis puslapis su Valstybinės grožinės literatūros leidyklos antspaudu ir Glavlito įgaliojimu rinkti (LLMA, f. 188, ap. 1, b. 427)

Pakartotinis leidimo rinkti antspaudas (LLMA, f. 188, ap. 1, b. 427)

Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos Rankraščių skyriuje (toliau – *LLTIB RS*) saugomas ne vienintelis autorizuotas Sruogos *Dievų miško* mašinraštis⁶³. Kaune, Balio ir Vandos Sruogų namuose-muziejuje (toliau – *BVSNM*), saugomas dar vienas *Dievų miško* mašinraštis⁶⁴. Tai tekstas, identiškas *LLTIB RS* fonduose saugomam tekstui, spausdintas ta pačia mašinėle, tuo pačiu metu (1945), tik per kalkę. Abu tekstai cenzūruoti skirtingų subjektų skirtingu laiku (1945 m. ir, spėtina, dar prieš 1946-ųjų viešąją kritiką). Šie du egzemplioriai greičiausiai panašiu metu buvo įteikti skirtingiems žmonėms dėl redagavimo, pastabų. Neaišku, kas skaitė per kalkę spausdintą *Dievų miško* tekstą (*BVSNM*). Jis buvo taisytas trimis rašikliais – storu raudonu pieštuku, mėlynu ir paprastu pieštukais (braižai neidentifikuoti). Šis tekstas su taisytinų nuorodų pažymomis Sruogą pasiekė anksčiau nei Drazdausko atlikta pirminė kūrinio redakcija. Gavęs Drazdausko redaguotą tekstą žaliu rašalu, savo pastabas Sruoga dėstė raudonu ir mėlynu rašikliais, skrupulingai atsižvelgdamas į *BVSNM* redaktoriaus taisymus raudonu pieštuku. Drazdausko taisymai dažnu atveju sutapo su *BVSNM* egzempliorių skaičiusio žmogaus pastabomis, ypač ideologinių, „jautrių“ teksto vietų atžvilgiu.

Įdomu tai, kad Drazdauskas, baigdamas redaktoriaus darbą Valstybinės grožinės literatūros leidykloje (1948), paliko galutinę *Dievų miško* redakciją, parengtą spaudai⁶⁵. Ši redakcija neseniai atrasta Lietuvių literatūros ir meno archyve (*LLMA*). Iki šiol apie ją nežinota. Ji išsiskyrė ypatinga redaktoriaus saviveikla. Tai – visus *LLTIB RS* egzemplioriuje esančius redaktoriaus taisymus ir braukymus atspindintis, tik iš naujo surinktas tekstas – švarraštis (palyginus su *LLTIB RS* pribraukytu tekstu). Priešlapyje Drazdauskas paliko įrašą: „Perredaguota ir sutvarkyta 1948-07-10. [parašas] Trūksta rimto įvadinio straipsnio. 1948-07-10. [parašas] Prieš atiduodant spausdinti ir turint įvadinį straipsnį reiktų dar duoti parašyti porą recenzijų. 1948-08-25“⁶⁶.

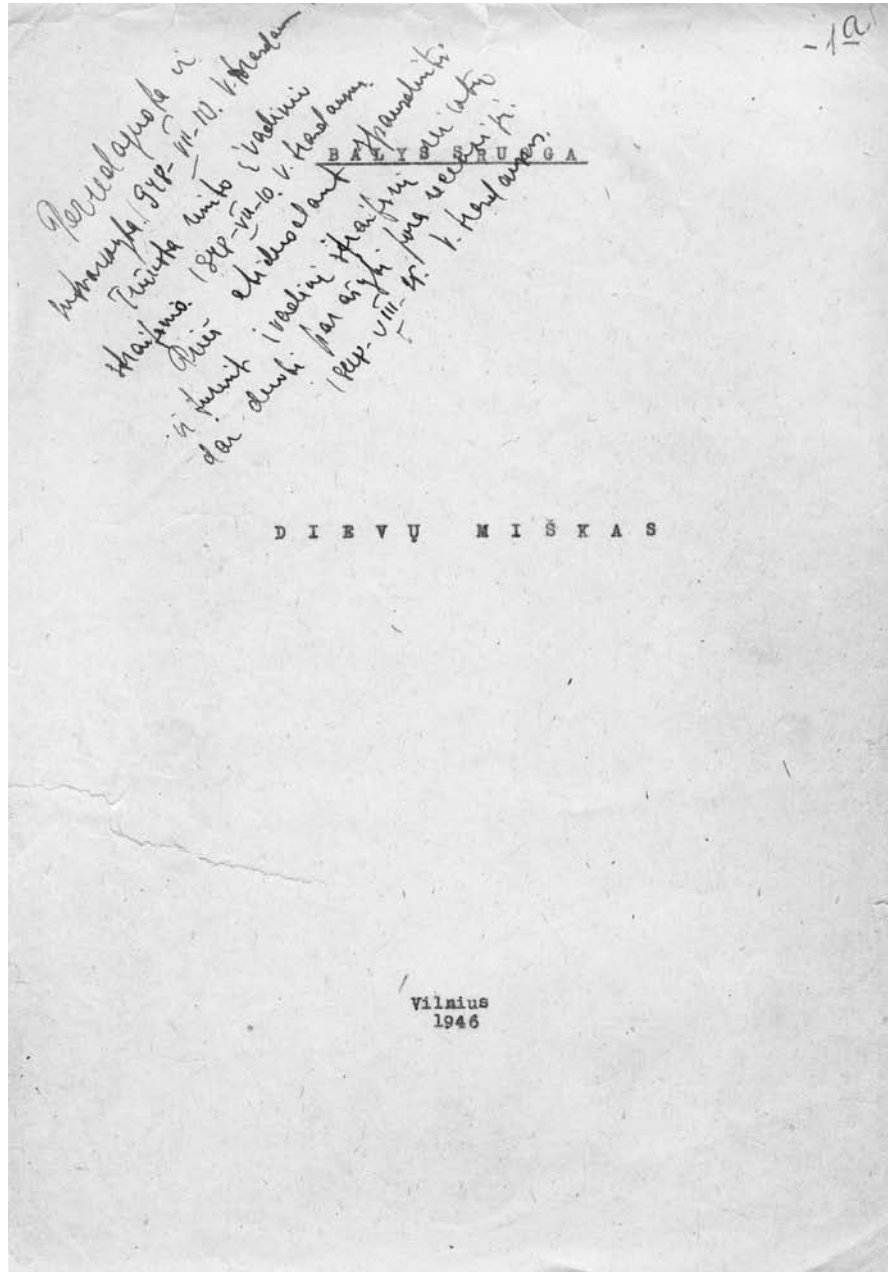
Drazdauskas stengėsi, kad kūrinys pasirodytų toks, kokį būtų galima išleisti, taikantis prie esamų istorinių sąlygų. Jis rūpinosi, kad skaitytojas turėtų galimybę bent pajusti kūrinio dvasią. Pati išleidimo galimybė (su „prastūmimo“ tikimybe) buvo svarbesnė už kūrinio autentiškumą.

⁶³ Balys Sruoga, *Dievų miškas*, I–II d., [be datos], in: *LLTIB RS*, f. 53, b. 8.

⁶⁴ Balys Sruoga, *Dievų miškas*, 1945, in: *BVSNM*, 992; BS R₂ 38.

⁶⁵ Balys Sruoga, *Dievų miškas*, [per klaidą patekęs į buvusios leidyklos darbuotojų pažymėtą aplanką *Rankraštis su autoriaus taisymais ir leidyklos vyr. redaktoriaus pastabomis*, 1960], in: *LLMA*, f. 23, ap. 2, b. 1565.

⁶⁶ *Ibid.*

Valio Drazdausko suredaguoto *Dievų miško* egzemplioriaus antraštinis puslapis. 1948 (LLMA, f. 23, ap. 2, b. 1565)

Suprantama, kad redaktoriaus darbas pokario sąlygomis reikalavo lankstumo. Drazdausko ranka žaliau, tamsiai mėlynu rašalais, paprastu, storu mėlynu pieštukais atskirais darbo su tekstu etapais išbraukyti ištisi teksto gabalai *LLTIB RS* egzemplioriuje, toli gražu ne visuomet įsiklausant į atskiruose lapeliuose išdėstytus, motyvuotai reiškiamus Sruogos skundus dėl taisyčių nepagrįstumo. Drazdausko taisyčiai akivaizdžiai liudija, kad kompromisų ieškota per mažai. *BVSNM* egzemplioriaus pagrindinis redaktorius taip pat dirbo „pagal liniją“ – norėjo įtikti nematomiems cenzoriams. Patys redaktoriai stengėsi iš anksto numatyti, kokios teksto dalys neįtiktų cenzoriams. Bet tikrieji cenzoriai, spėtina, prie *Dievų miško* redagavimo darbų nesikišo. Redaktoriai stengėsi balansuoti tarp autoriaus interesų ir cenzūros reikalavimų.

Algis Samulionis po nesėkmingų dokumentinės medžiagos paieškų *LKP* archyve teisingai pastebėjo, kad: „„Dievų miškas“ buvo traiškomas daugiau kuliariniuose pokalbiuose, pakol visa tai nebuvo suformuluota viešai spalio susirinkime, – tad kol kas jokių nuomonės formavimosi pėdsakų archyvuose neaptikau“⁶⁷.

Kostas Korsakas savo ir kitų intelektualų neutralią laikyseną *Dievų miško* atžvilgiu motyvavo psichologiniu argumentu. Sruogos kūrinys sovietinėje literatūroje pasirodė per daug anksti. Skaitytojų sąmonė nebuvo pasirengusi tokiai staigiai mąstymo būdo permainai: „„Dievų miškas“ irgi tada atrodė disonansiškai: nesuradom psichologinių kontaktų su Sruoga. Ironija, kuri dabar suprantama, tada atrodė nepakankama. Mes to tada nesupratom – ir čia ne kaltė – čia reikia suprasti psichologiją“⁶⁸. Neprieštaraudamas iš rašytojų suvažiavimo tribūnos išsakytos kritikos turiniui, Korsakas piktinosi tik dėl šiurkščiai pažeistos privatumo teisės – viešo susidorojimo, tikslingo negatyvios nuomonės formavimo, sąmoningo žmonių mulkinimo: „Klaida buvo ta, kad šita kritika buvo pasakyta ne taip. Sruoga davė skaityti privačiai, pasitikėdamas, o kritika jam buvo išsakyta viešoj auditorijoje, kuri su ta knyga nebuvo pažįstama, išsakyta kaip teismas“⁶⁹. Dėl netaktiškos kūrinio kritikos kalti ne tik ideologai. Priežasčių ieškota ir Sruogos charakterio ekstraversijoje, skatinta atkreipti dėmesį į nelogiškus, impulsyvius rašytojo veiksmus, dėl kurių kūrinys atsidūrė ne to adresato rankose. Vlado

⁶⁷ Algio Samulionio laiškas Daliai Sruogaitei, 1992-06-14, in: *LLTIB RS*, f. 94, b. 311, p. 11.

⁶⁸ Kostas Korsakas, „Prisiminimai apie rašytoją Balį Sruogą“, in: *LLTIB RS*, f. 53, b. 1526, p. 4.

⁶⁹ *Ibid.*

Žuko užrašytame pasakojime Korsakas teigė: „Su *Dievų mišku* Sruoga padarė klaidą. Buvo įpratęs, jeigu koks reikalas, kreiptis į Tūbelį ar Smetoną. Taip ir čia – parašęs knygą, tiesiog perdavė valdžios žmonėms, Gedvilui ar kam kitam. Tie perskaitę pasipiktino dėl ironijos, sarkazmo, dėl tokių žodžių kaip „ruskelis“ ir pan. Jeigu būtų pirmiausia kreipėsis į Rašytojų sąjungą, perdavęs man ar Cvirkai... Jau buvau matęs Maskvoje, kaip Rašytojų sąjungoje už panašius dalykus kritikuojami autoriai [...]. Būtume patarę kai ką sušvelninti, ir šiaip per sąjungą veikti būtų buvę protingiau“⁷⁰. Daugėlaitė patvirtina, kad Sruogos charakteriui būdingi staigūs, neapgalvoti veiksmai, kurių impulsyviai buvo griebiamasi parašius naują kūrinį – išgyvenant „šventę“⁷¹. Danutės Čiurlionytės-Zubovienės prisiminimai rodo, kad *Dievų miško* tekstas iš tikrųjų buvo patekęs į aukšto politikos, LKP CK biuro nario, Justo Paleckio, rankas⁷².

Jau po visuotinio rašytojų susirinkimo (1946-10-01–02) Sruogos dėl *Dievų miško* moraliai nepalaikė nė vienas įtakingas pažįstamas iš Rašytojų sąjungos. Cvirka (ir Paleckis) padėjo sprendžiant privataus rašytojo gyvenimo klausimus⁷³. Rašytojų sąjungos pirmininkas vizitą pas Sruogą metu įtikinėjo, kad būtina rašyti aktualia sovietine tematika, ideologiškai prusino. Sruoga, iš pradžių „palaikęs pasitarimo ryšius“⁷⁴ su Cvirka, paskui apie jį ir Korsaką atsiliepdavo gana pašaipiai – kaip trukdančius dirbti pseudofilosofus⁷⁵. Teatro istorikas Vytautas Maknys teigė, kad Antanas Venclova buvo kai kurių rašytojų „stulpininkas“ – gynėjas ir užtarėjas⁷⁶. Akcentavo, kad

⁷⁰ Kostas Korsakas, „Balys Sruoga“, in: Vladas Žukas, *Kostas Korsakas: Prisiminimai*, Vilnius: UAB Ogamas, 2005, p. 88.

⁷¹ Daugėlaitės žodžiais, „Šventė jam būdavo tada, kada ką nors parašydavo. Parašo ir neša, rodo, džiaugiasi. Ir visos kalbos dažniausiai apie tai: priėmė, nepriėmė, išmetė, sukruvino“ (Aldona Daugėlaitė-Mikailienė, „Atsiminimai apie Balį Sruogą“, in: *LLTIB RS*, f. 53, b. 1500, p. 7).

⁷² „Kartą skveriuoke prie Katedros aikštės pamačiau besėdintį Sruogą. Jis mane pasišaukė ir ėmė guostis, kad neša pataisytą „Dievų mišką“ Paleckiui. Sakė daugiau nebetaisyšias nors ir kažin ką...“ (Danutė Čiurlionytė-Zubovienė, „Balys Sruoga. Iš ciklo „Mano mamos bičiuliai“, in: Danutė Čiurlionytė-Zubovienė, *Patekėjo saulė*, Antroji knyga, Kaunas: Santara, 2007, p. 177–178).

⁷³ Cvirka ir Paleckis, Sruogos paprašyti, stengėsi palengvinti Aldonos Daugėlaitės, pokaryje rašytoją globojusios studentės medikės, bylos kaltinimus dėl vaistų teikimo partizanams; jų dėka buvo aprūpintas lengvatomis (maisto kortelės).

⁷⁴ Jadvyga Peseckienė, *op. cit.*, p. 19.

⁷⁵ Juozas Markulis, „Atsiminimai apie Balį Sruogą“, in: *LLTIB RS*, f. 53, b. 1542, p. 2.

⁷⁶ Vytautas Maknys, „Atsiminimai apie Balį Sruogą“, in: *LLTIB RS*, f. 53, b. 1537, p. 34.

Sruoga tokio užnugario visai neturėjo – „neturėjo nieko, už ko užsikabint“⁷⁷. Juozas Bulavas liudijo, kad, redaguojant *Dievų miško* tekstą, jokios profesionalios pagalbos, sumanių pastabų iš Korsako minėtos įstaigos nesulaukta – Leidykla ir Rašytojų sąjungos vadovai dirbo išvien: reikalavo braukti, perrašyti nepatikusias teksto vietas, perredaguoti, siūlėsi patys ištaisyti Sruogos „klaidas“⁷⁸. Ne veltui rašytojas pabrėžė „laikas jam daromus priekaištus nepagrįstais (o kritikus – nekompetentingais)“⁷⁹.

Atsargų ar neigiamą santykį su Sruogos kūriniumi lėmė kelios priežastys. *Dievų miškas* buvo parašytas nesilaikant galiojusios socrealistinės metodologijos. Kovingos, džiaugsmingo gyvenimo iliuzijas propaguojamos tematikos tekstų sraute atsiradęs kontrastingas, sovietinį kanoną griaunantis kūrinys natūraliai šokiravo dėl kitoniškumo, neįprastumo, vertė gerokai pagalvoti prieš imantis garsiai reikšti nuomonę. Skaitytojas, vertindamas kūrinį, galėjo pasikliauti tik savo individualiu skoniu, supratimu, pačia skaitymo estetinė kultūra.

Sruogos reakcijos. 1946 m. liepos mėnesį iš Birštono Sruoga išsiuntė laišką Cvirikai. Šis laiškas svarbus ne tik dėl jame išdėstyto ypač atvirai ir kritiškai reiškiamo Sruogos požiūrio į daugelį tuometinių dogmatinių literatūros ir politikos klausimų. Jau šiame laiške, kalbėdamas apie sudėtingą rašytojo padėtį pokariu, rašytojas abstrakčiai išsitarė apie neoficialiai prieš jo asmenį pradėtą ideologinį šamokslą. Minėjo dėl nesuvokiamų priežasčių „maigomus“ savo veikalus, gailėjosi, kad jam tenka būti to liūdno susidorojimo liudytoju – kad laiku „nenusproges“⁸⁰, teigė, kad sąmoningai vilkinamas, metus trunkantis ir dar turbūt tebesitęsiantis *Dievų miško* svarstymas prilygsta „padūkusiam dantų skausmui“⁸¹. Nuolat smūgiuojama trapioji psichinė struktūra⁸² prarado atsparumo galią, priešinimosi instinktą – nutekė pasyviai, kategoriškai atsisakyta toliau dirbti prie kūrinio. Kūrinys tapo autorinės neapykantos, pagiežos, prakeiksmo objektu, nuo kurio besą-

⁷⁷ *Ibid.*

⁷⁸ Juozas Bulavas, „Atsiminimai apie Balį Sruogą“, in: *LLTIB RS*, f. 53, b. 1490, p. 5.

⁷⁹ *Ibid.*, p. 6.

⁸⁰ Balio Sruogos laiškas Petrui Cvirikai, 1946-07, [be tikslesnės datos], in: *LLTIB RS*, f. 1, b. 5781, p. 4. (Dar po mėnesio geram šeimos draugui gydytojui Juozui Nemeikšai rašytame laiške ironiškai pakartojo: „Kaip gaila, kad vokiečių lagery nenusprogau!“; Balio Sruogos laiškas Juozui Nemeikšai, 1946-08-10, in: Zigmas Toliušis, *op. cit.*, p. 13).

⁸¹ *Ibid.*, p. 5.

⁸² *Ibid.*, p. 14.

lygiškai atsiribota: „pradėjau tą veikalą stačiai neapkęsti! Nebenoriu aš jo nė žinoti, nė girdėti apie jį!“⁸³; dar toliau teigta, kad „ta visa istorija su „Dievų mišku“ man taip baisiai įkyrėjo“⁸⁴. Tie patys fizinio ir jau pataloginiu virs-tančio nuovargio, nusivylimo, įsipykimo motyvai nuskambėjo dviejuose jau vėliau Drazdauskui adresuotuose laiškuose⁸⁵. Sruoga, intensyviai, karš-tai ir atkakliai ginčijęsis su *Dievų miško* mašinraščio tobulintojais⁸⁶, ilgainiui perdegė. Suvokė diskusijos beprasmybę: „Aš į tokį priekaištų naivumą ga-lėjau atsakyti tiktai šypsena“⁸⁷. Rugsėjo pabaigoje Sruoga buvo atleistas iš Rusų literatūros katedros vedėjo pareigų. Vilniaus universiteto mokslo ta-ryboje sukritikuota ne tik profesoriaus parašyta *Rusų literatūros istorija*⁸⁸, bet ir asmeniškai rašytojui pirmąkart pareikšta pastaba dėl *Dievų miško*. Preikš-as užsiminė, kad *Dievų miškas* – ideologiškai nepriimtinas⁸⁹. Ši pastaba dėl „rimtų klaidų“ po kelių dienų, spalio pirmą, viešai pakartota iš rašytojų su-važiavimo tribūnos – *Dievų miškas* oficialiai pasmerktas kaip pačią sovietinę sistemą kompromitavęs dokumentas.

Rašytojų visuotiniame susirinkime Sruoga atidavė privalomąją ideo-loginę duoklę – prisipažino kaltas dėl jam pareikštų „prasižengimų“. Jo „nuoširdžia“ saviplaka, atrodo, rimtai patikėjo ideologai – Preikšas, Cvir-ka, Paleckis. Preikšas susirinkimo baigiamojoje kalboje pabrėžė, kad Sruoga „čia gana kritiškai pasisakė“⁹⁰. Cvirka savo laiškuose Sruogai taip pat reiškė

⁸³ *Ibid.*, p. 5–6.

⁸⁴ *Ibid.*, p. 11.

⁸⁵ Balio Sruogos laiškas Valiui Drazdauskui, 1946-10-10; 1946, [be tikslesnės datos], in: *Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius*, (toliau – LNB RS), f. 33, b. 5.

⁸⁶ Juozo Brėdikio sūnus Jurgis Brėdikis prisimena susinervinusio, įpykusio Sruogos repliką: „Nieko nereikia! Sudeginsiu viską! Arba – kaip yra, arba – ne, bet neduosiu daugiau tiems šunsnukiams braukyti ir mane mokyti!“ (Jurgis Brėdikis, „Prisiminimai apie tėvą – Juozą Brėdikį“, in: *Pragaro vartai – Štuthofas*, sudarė Alicija Rupšienė, Vilnius: Lietu-vos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1998, p. 63). Tekstologinė skirtingų braižų analizė *Dievų miško* mašinraščiuose dar atliekama; aiškiai identifikuoti kol kas ga-lima tik kūrinio redaktoriaus Drazdausko ranka paliktus taisymus.

⁸⁷ Balio Sruogos laiškas Petruui Cvirikai, 1946-07, p. 10.

⁸⁸ Plačiau žr. Algis Samulionis, *op. cit.*, p. 60.

⁸⁹ Birutė Masionienė, „Vilniaus universitete“, *Literatūra ir menas*, 1996-04-23, Nr. 12 (2571), p. 5.

⁹⁰ [Kazys] Preikšas, „[Draugai...]“, in: Tarybų Lietuvos rašytojų visuotinis susirinki-mas, [1946-10-1–2], in: *Rašytojas pokario metais: Dokumentų rinkinys*, sudarė Laima Arnat-kevičiūtė, Jolanta Barkauskaitė, Rūta Brūzgienė, Rimantas Glinskis, Vytautas Kubilius, Algis Samulionis, Dalia Satkauskytė, Gytis Vaškelis, redagavo Vytautas Kubilius, Ričar-

apie neabejotiną rašytojo nuoširdumą, sakant „atgailos“ kalbą: „Aš esu giliausiai įsitikinęs, kad jūsų padarytas žingsnis nėra padiktuotas nei baimės, nei kokios nors diplomatijos. Jūs tai padarėte nuoširdžiai“⁹¹. Paleckis tarp kitų įtikinamai kalbėjusių rašytojų išskyrė ir Sruogą ir apibendrino, kad „tie pažadai yra gilūs, rimti, gerai pergaltoti ir perjausti“⁹².

Buvo sudarytas tik „gero“ pasirodymo įspūdis. Rašytojas Katilius, prisimindamas tą faktą, atkreipė dėmesį į vidinę Sruogos savijautą, kurią gerai atspindėjo fizinė gestų kalba: „Matėme, kaip aname istoriniame 1946. X. 1 susirinkime *jis kone sukrito, grįžęs į kėdę salėje po savo trumpo prabilimo. [...] Vėliau, prozininkų susirinkime Vilniuje, mačiau, kaip nesuvaldomai dreba jo rankos, kaip spazmiškai krūpteli ir pašoka jis kiekvienąkart*, kai kieno nors kuri nors frazė jam pasirodo liečianti ir jį patį“⁹³. Katiliaus pastabas patvirtina ir vertėjas Edvardas Viskanta: „Paskui Balys Sruoga *susijaudinęs skaitė, drebančiose rankose laikydamas lapelius mažus ir savo nuodėmes atgailaudamas, tos rankos jo drebėjo ir balsas drebėjo*, ir kai jis užbaigė tą atgailą, *taip ir sudribo kaip maišas kėdėje, šalia manęs sėdėdamas*“⁹⁴. Marijos Mackevičienės liudijimas iš Lietuvos per Švediją pasiekė Vandą Sruogienę Detmolde: „Kai buvo priverstas viešai pasisakyti, *jo balsas, visad tylus, buvo visai dustus, jis visas drebėjo, užsikirsdavo*. Daugelis, į jį žiūrėdami, salėje verkė, *bijojo, kad kris apalęs ar net negyvas...*“⁹⁵.

Sruogos psichologinę savijautą gerai atspindi išlikęs tribūnoje pasakytos kalbos originalas – rankraštinis tekstas. Iš jo matyti, kad Sruoga norėjo atvirai pasipasakoti, kas jį slėgė, ką išgyveno. Pabrėžtina, kad dokumentų rinkinyje *Rašytojas pokario metais* skaitytojams pateiktas ne visai tiksliai ir korektiškai iššifruotas Sruogos viešos kalbos rankraštinis tekstas. Minėtoje

das Pakalniškis, Vilnius: Lietuvos mokslų akademija, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Vaga, 1991, p. 112.

⁹¹ Petro Cvirkos laiškas Baliui Sruogai, 1946-10-11, in: Petras Cvirka, *Raštai*, t. VII: *Publicistika. Kūrinių planai bei sumanymai. Laiškai. Dokumentai*, parengė ir paaiškinimus parašė Vytautas Galinis, redakcinė komisija Alfonsas Bieliauskas, Algimantas Bučys, Mykolas Sluckis, Vilnius: Vaga, 1986, p. 485.

⁹² Justas Paleckis, „Rašytojo uždavinys – būti pažangos idėjų skelbėju“, (Kalba visuotiniame Lietuvos tarybinių rašytojų susirinkime Vilniuje 1946 m. spalio 2 d.), in: Justas Paleckis, *Už geresnį pasaulį*, sudarė Julija Jakaitienė, Justas Vincas Paleckis, Mindaugas Tamošiūnas, Vilnius: Vaga, 1987, p. 31.

⁹³ Viktoras Katilius, *Židiniai ir žmonės*, p. 28, (čia ir toliau kursyvas mano, – N. M.).

⁹⁴ Edvardas Viskanta, „Kas labiausiai įsiminė“, in: *Rašytojas pokario metais*, p. 549.

⁹⁵ Marijos Mackevičienės laiškas Vandai Sruogienei, 1947-07-10, in: *Balys Sruoga mūsų atsiminimuose*, p. 380, (kursyvas mano, – N. M.).

knygoje visuomenei pristatomame tekste nėra jokių komentarų ar pastabų dėl rankraščio taisymų autoriaus ranka. Be reikalo nepažymėta, kad autorius pirma savo ranka įrašė, paskui persigalvojęs išbraukė pastraipą, oficialiai žinomame tekste esančią po frazės apie išėikvotą laiką, energiją⁹⁶:

Ir dar daugiau. Aš per daug buvau užsiėmęs savo visokiomis ligomis, ligomis, daugiausia gautomis fašistų katorgoje, kurių ir gydyti nebėra prasmės, – vis tiek jos likę. Aš jų nė neminėčiau, bet kad su jomis man buvo susijęs kitas reikalas, platesnei visuomenei visai neįdomus, bet man kainavęs daug skausmo valandų, – tai senatvės problema. Šiaip ar taip, aš jau einu į tą amžių, – ir baisiai gaila skirtis su jaunystės atsiminimais, ir nežinai žmogus, kaip garbingai tą nemielą senatvę priimti. Čia prasideda visokia gyvenimo apyskaita, nuveiktųjų darbų įvertinimas, – ir rezultate prasideda desperacija, net juodoji melancholija. Baigi gyvenimą – ir savo darbuose nieko nerandi. Dabar staiga atsiranda noras kiek galint tinkamu išnaudoti likusį gyvenimo laiką, – nervingai rašai, skubi – ir vėl tau nieko gera neišeina, – plėšai, kas parašyta, – ir vėl desperacija: senoje parakinėje parakas jau visas atidrėgęs, senoje parakinėje parako nebėra, – ir vėl juoda melancholija!

Jūs jauni ir sveiki šitokių dalykų nesuprasit ir nepatikėsit, kiek tai vidujės kančios kainuoja! Bet man tie išgyvenimai atėmė labai daug laiko ir sveikatos.⁹⁷

Šie asmeniniai svarstymai, dėl pesimistinių nuotaikų nederantys normaliam sovietiniam piliečiui, buvo nutylėti – apie juos viešai neišdrįsta kalbėti. Autoriaus ranka pašalinta svarbi pastraipa paneigė paviršinių, dekoratyvųjų kalbos sluoksnį – viešai teigiamą pasiryžimą tapti „tarybiniu poetu“. Ypač akivaizdi prieštara – metaforinis teiginys apie paraką senoje parakinėje: viešai drąsiai, su išdidumo gaidėle teigta, kad jo dar yra⁹⁸, privačiai – kad visos atsargos išėikvotos.

Rašytojas po „gero“ pasirodymo ramybėje vis dėlto nebuvo paliktas. Laiškuose yra užuominų, kad akylai sekamas: kalbėta apie „ėdikus“ universitete⁹⁹, apie paskaitų kontrolę¹⁰⁰, apie suveržtą judėjimo laisvę – mažiausio pasisukimo žinojimą, kur nereikia¹⁰¹. Atsiminimuose liudyta, kad, Sruogai

⁹⁶ Balio Sruogos kalba Tarybų Lietuvos rašytojų visuotiniame susirinkime, in: *Rašytojas pokario metais*, p. 74.

⁹⁷ Balio Sruogos kalba, [Rankraštis], in: Pasisakymų LTSR Tarybinių rašytojų visuotiniame susirinkime rankraščiai, in: *LLMA*, f. 34, ap. 1, b. 21, p. 79–80.

⁹⁸ *Ibid.*, p. 81.

⁹⁹ Balio Sruogos laiškas Marijai Nemeikšaitėi, 1947-04-29, in: *LLTIB RS*, f. 53, b. 255.

¹⁰⁰ Balio Sruogos laiškas Marijai Nemeikšaitėi, 1946-12-19, in: *LLTIB RS*, f. 53, b. 249.

¹⁰¹ Balio Sruogos laiškas Marijai Nemeikšaitėi, 1947-05-07, in: *LLTIB RS*, f. 53, b. 1298.

49 79

di monades, kad ir kas jis valdys lietu, keta uistiek
 monades, - duonos jis niekuomet neatsto. O mūis
 gyvenames laikas yra toks, kad skaitytojai rasia
 duoti padaravus maisto, o ne dimonrado!
 Begyvardames ita neotarka ir ngaisau daugybe
 laiko berisdamas mediragis ir brody domes
 naujs irams Barbara Radulants. It to uio
 iiejo ticta. karp romenai rasydavo: oleum et
 operam perdidi - nustojau sliepti ir tureso.
 darbas nepasiseki tikro, - jis tarybomsiam
 skaitytojai visai nerakalingas. O laikas,
 energija - isenuota! ~~It dore daug su. Ap.~~
~~perdang duvan ^{ketiengs} ravo ^(Ligonis, unrotomis)
 Ligonis, kovus ir gydyla. nebora prasmei, uistiek
 per Lige. It ju ita ne nemisicdam, kol kad su
 jomis man buvo nesiges kitos raskalas, plates
 nei uisvonenei, visai nei domus, bet man
 karnaus daug skausmo valandos, - tai senatus
 problema. Sierp ar tarp, ar jau zina i ta auicis
 - ir laisra, garla spotis su janyptes atirumais,
 ir rezina: zinaqus, karp garlonga: to nemurely
 seratus primt. Cia prasideda uisvra gyven
 mo apyskanta, nuvirstyjs darbes, justinmes,
 ir rezultate prasideda desperacija, net, peadoji
 melancholija. Bary gyvening - ir ravo darbes
 nexo nerandi? Itanga atiranda noras
 ker gelnt tikramiam ismandoti. Likus 94-~~

Balio Sruogos kalbos (1946-10-01) rankraščio fragmentas su autoriniais teksto braukymais (LLMA, f. 34, ap. 1, b. 21)

80

~~uensimo lauko, - neturungi raiai, skuli - ir
 vėl tau moko gera neisena, - plėšai, kas parai-
 ta, - ir uel desperacija: sangoje paraxnėje
 paraxas jau uisas atp atidrogis, renoge
 paraxnėje paraxo nebėra, - ir uel jauoda
 melancholija!~~

~~Jūs patiesi ir šie ir itokis dalykus
 nesuprast ir nepatirsite, kiek tai udujė
 konot karuojė! Bet man tiesa igyvenimai
 atėnio labo daug lauko ir sukatu, -~~

~~Paraxnėje uisau uduktu uduktu uduktu
 uisau uisau uisau uisau uisau uisau uisau
 uisau uisau uisau uisau uisau uisau uisau~~

Visa tikt ir laido sutrukdė pasiruošimas tam-
 biam kūrybos darbui, - teoriniam ir prak-
 tiniam. Jauzdėini, dialektinio materializmo
 pagrindai man jau seniai žinomi. Man žino-
 mo: marksistinis metodo pagrindai be nagri-
 nėjant kitus veikalus. Bet kai atėjo laikas
 tuos pačius pagrindus taikyti nauo kū-
 rybai, pasirodo, kad man čia kol kas dar
 su dialektiniu spaugomis išėra, - poįdo,
 kad mano teorinis pasiruošimas yra
 dar per silpnas, - ir turim skubėtai ištu-
 kung papildyti. Jei šis darbas būdau
 padėles tenian, uie toj lesblaskes uisauio-
 se nuotarkose, šandse, galimas daktas,
 būdau jau, kaip senome, "uisas uisau",

Balio Sruogos kalbos (1946-10-01) rankraščio fragmentas su autoriniais teksto braukymais (LLMA, f. 34, ap. 1, b. 21)

viešint pas Nemeikšas Kaune, jis buvo išsivestas saugumo patikėtinių¹⁰². Sruogienė, pasiremmdama profesoriaus Gučo Čikagoje 1978 m. pateiktais duomenimis, pažymėjo, kad Sruogą persekiojo vienas pavojingiausių sovietų saugumo agentas – Juozas Markulis¹⁰³. Istorikai pritarė, kad Markuliui buvo pavesta sekti kai kuriuos Humanitarinio fakulteto dėstytojus, „rūpintis“ buvusiais Štuthofe, tarp jų – ir rašytoju Baliu Sruoga¹⁰⁴.

Išgyvenamą dvasinę krizę rodo Sruogos pokariniuose laiškuose pasikartojantis, greičiausiai, pasąmonės padiktuotas nuskriausto, cypiančio, staugiančio šuns leitmotyvas: „Brrr! Vis dėlto baisiai paškudna ant šio balto ir purvino svieto, kaip padūkusiai vienas Vilniuj esu, – žmogus ir nusprogt gali kaip šuva patvory, – niekas neatlankys, niekam nereikalingas!“¹⁰⁵; „sėdžiu kaip sumuštas šuva būdoj, niekam kelio nepastuju – ir vis užkliūvu! [...] Taip pekliškai liūdna, taip dvasioje sunku [...]. Dūšia subyrėjo į šipulius“¹⁰⁶; „Taip ir draskausi kaip šuva, pririštas prie būdos. Šiomet esu dar labiau vienas, negu visuomet. Nesitvarko mano gyvenimas, nors pasiusk!“¹⁰⁷

Kaukiančio šuns vaizdiniu simboliškai kalbėta apie sunkią, kankinusią vienatvę. Šis vaizdinys išliko ir žmonių, artimiau pažinusių rašytoją, atmintyje. Daugėlaitė prisiminė, kad Sruoga „Mėgdavo sakyti: naktį kaip šuva kaukiu“¹⁰⁸. Peseckienė pasakojo: „Nukrito ant sofos ir pradėjo kaupt – ne verkt, o kaupt, kaip jis pats sakydavo, – šunio balsu“¹⁰⁹. Mackevičienė Vandai Sruogienei rašė: „O naktimis savo bute staugte staugdavo – kaimynai už sienos buvo siaubo pagauti“¹¹⁰.

Iš antrojo Sruogos laiško, rašyto Cvirikai iškart po suvažiavimo¹¹¹, matyti, kaip rašytojas blaškėsi, po ideologinių paauklėjimų nebežinodamas ko griebtis – kokį žanrą, darbo tematiką, metodologiją pasirinkti naujam,

¹⁰² Inžinieriaus Sipavičiaus atsiminimai apie rašytoją Balį Sruogą, in: *BVSNM*, P 3805, p. 1.

¹⁰³ Vanda Sruogienė, „J. Markulis ir G. Zimanas – Balio Sruogos budėliai!“, in: *Asmeninis Dalios Sruogaitės archyvas*.

¹⁰⁴ Kęstutis Kasparas, „Būta ir svajota. Istorija apie Peslį – MGB agentą ir rezervistą“, in: <http://www.xxiamzius.lt/archyvas/priedai/slaptieji/20071003/2-1.html>, [2009-11-08].

¹⁰⁵ Balio Sruogos laiškas Marijai Nemeikšaitėi, 1946-11-29, in: *LLTIB RS*, f. 53, b. 255.

¹⁰⁶ Balio Sruogos laiškas Marijai Nemeikšaitėi, 1947-08-11, in: *LLTIB RS*, f. 53, b. 1301.

¹⁰⁷ Balio Sruogos laiškas Marijai Nemeikšaitėi, 1947-04-29.

¹⁰⁸ Aldona Daugėlaitė-Mikailienė, *op. cit.*, p. 361.

¹⁰⁹ Jadvyga Peseckienė, *op. cit.*, p. 363.

¹¹⁰ Marijos Mackevičienės laiškas Vandai Sruogienei, 1945-11-27, p. 380.

¹¹¹ Balio Sruogos laiškas Petruki Cvirikai, 1946-10-01 [02?], in: *LLTIB RS*, f. 1, b. 5781.

viešai žadėtam veikalui. Visada aiškiai jautęs savo vertę, turėjęs originalią nuomonę visais literatūros ir meno klausimais, įbaugintas profesorius nusižemino ir prašė patarimo, ką ir kaip toliau rašyti. Sruoga gąsdino neaiški ateities vizija – dėl nežinios, sutrikimo, laiku neįvykdžius pažadų, psichiką traumavusi situacija viešos *Dievų miško* apkaltos metu galėjo pasikartoti: „Dabartinėje savo būklėje aš dar nežinau, koku būdu tai turėčiau padaryti. Kol surasiu tą būdą, kol surinksiu medžiagą, kol suplanuosiu veikalą – parašysiu – nusitęs, o kitų metų susirinkime sakys: va, žadėjo padaryti – nepadarė – apgavo! Šitokia perspektyva mane stačiai gąsdina, – juk bus gi manoma, kad čia mano blogos valios reiškinyš!“¹¹² Sruoga nori kuo greičiau realizuoti konkretų ideologų reikalavimą dėl naujo kūrinio. Tik tada galėtų prisėsti prie kito veikalo, apie kurį pats svajoja. Cvirka šis troškimas formuluojamas abstrakčiai – kaip teisė į poilsį¹¹³. Laiške bičiulei Nemeikšaitei jis konkretinamas: „Bet, jei bus paskui pjesė“¹¹⁴ „šiai taip priimtina“ – įgausiu teisę rašyti ką noriu, – gal šią vasarą galėsiu baigti „Barborą Radvilaitę“¹¹⁵. Dar kitame laiške Nemeikšaitei šis ketinimas pakartojamas: „O aš, berods, išsikovosiu teisę rašyti istorinėmis temomis ir tuomet (šią vasarą) baigsiu Barborą Radvilaitę“¹¹⁶. Jonas Aistis šį Sruogos laišką Cvirka apibūdino itin taikliai – įvardijo kaip „režignavusio Sruogos maldavimą“¹¹⁷ rašyti apie tai, ką jis gerai išmano (dramine forma realizuoti išgyvenimus Štuthofe). Cvirkos atsakymas laisvo, asmenine patirtimi paremto rašymo iliuziją sunaikino: Sruoga kategoriškai buvo kreipiamas į sovietinę tematiką – verčiamas aukštinti lagerio pragare ypatingai išryškėjusias „didelio, tikro žmogaus, tarybinio žmogaus ypatybes“¹¹⁸. Sruogos optimizmą užgesino arši ideologinė *Pajūrio kurorto* kritika. Rašytojas, praradęs viltį išspausdinti naujų pokaryje parašytų kūrinių, ėmėsi vertėjo, mokslininko amato¹¹⁹. Prie *Dievų miško* pakartotinai nebegrįžo – teksto daugiau netaisė¹²⁰. Kita vertus, po Cvirkos

¹¹² *Ibid.*

¹¹³ *Ibid.*

¹¹⁴ Sruoga rašo tarybiniais motyvais paremtą dramą *Pajūrio kurortas*.

¹¹⁵ Balio Sruogos laiškas Marijai Nemeikšaitei, 1947-04-29.

¹¹⁶ Balio Sruogos laiškas Marijai Nemeikšaitei, 1947-05-07.

¹¹⁷ Jonas Aistis, „Balio Sruogos auka“, *Aidai*, 1948, Nr. 19, p. 184.

¹¹⁸ Petro Cvirkos laiškas Baliui Sruogai, 1946-10-03, in: Petras Cvirka, *Raštai*, t. VII, p. 482–483.

¹¹⁹ Sruoga vertė Nikolajaus Nekrasovo eilėraščius, *Sakmę apie Igorio žygį*, sudarė *Lietuvių liaudies dainų rinktinę*.

¹²⁰ Jadvyga Peseckienė, *op. cit.*, p. 20.

mirties svajoję pradėtą širdžiai mielą darbą tęsti: „Prasitarė, kad rašys „Dievų miško“ antrą dalį, kad toji būsianti dar įdomesnė“¹²¹.

1957 m. Tekstologinės komisijos vaidmuo. Pasikeitus istorinėms sąlygoms, jau po Stalino mirties, atsivėrė daugiau galimybių lietuvių literatūros klasikos leidybai. Valstybinės grožinės literatūros leidyklos žmonės suprato Sruogos kūrinio reikšmę, jo vertę, todėl, praėjus geram dešimtmečiui po kūrinio viešosios ideologinės kritikos, ryžosi iš naujo kelti *Dievų miško* pateikimo spaudai klausimą. 1957 m. gegužės 11 d. Tekstologinės komisijos¹²² nariai svarstė, „ar teisinga ir tikslinga išleisti knygą griežtai pagal turimą rankraštį, ar padaryti kai kurias pataisas“¹²³.

Už originalaus, nekupiūruoto ir kitaip netaisyto teksto skelbimą tvirtai pasisakė keli komisijos nariai – Eugenijus Meškauskas, Antanas Venclova, Jonas Čekys, Jurgis Tornau. Šie žmonės kultūrinio „atodrekiu“ metais pirmieji reabilitavo *Dievų mišką*. Juozas Žiugžda vis dar baiminosi dėl „užkliūvančių“ netinkamo tono teksto vietų, įžeidžiančių, nepagarbių autoriaus pasisakymų rusų belaisvių ir kalinių atžvilgiu. Čekio liudijimu, įtikinėti Žiugždą sekėsi sunkiai. Įrodymai, kad ironizuojami visų tautybių kaliniai, kad toks yra Sruogos rašymo stilius, ne iškart buvo išgirsti. Juolab kad įtakingo literatūrologo Korsako nuomonė nebuvo vienareikšmė ir kategoriška. Korsakas iš esmės pritarė Žiugždai, kad „tos vietos gali sudaryti tam tikrą prieskonį, keistoką atspalvį“¹²⁴, tačiau kartu ir abejojo, „ar begalima dabar ką padaryti“¹²⁵, siūlė klausimą dar kartą svarstyti. Čekio pastaba, „mums sunku buvo išsklaidyti J. Žiugždos baimę, juoba kad tvirtesnės pozicijos šiuo klausimu nepareiškė nei K. Korsakas, nei V. Radaitis“¹²⁶. Prieita prie išvados, kad išsamus marksistinio tono įvadas turėtų paaiškinti abejo-

¹²¹ Jadvyga Peseckienė, „Gyvenimo golgota. Atsiminimai apie Balį Sruogą“, in: *BVS-NM*, 1317 Rp, p. 12.

¹²² Tekstologinė komisija prie Valstybinės grožinės literatūros leidyklos buvo specialiai sudaryta ir patvirtinta LKP CK 1957 m. gegužės 11 d. dėl dviejų svarbių klausimų sprendimo – Sruogos kūrinio *Dievų miškas* pateikimo spaudai ir Vinco Kudirkos *Rinktinių raštų* paruošimo.

¹²³ Tekstologinės komisijos prie Valstybinės grožinės literatūros leidyklos posėdžio protokolas, 1957-05-11, in: *LLMA*, f. 23, ap. 1, b. 225, p. 1. Originalas, kurį pasirašė posėdį protokolavęs Tekstologinės komisijos pirmininkas Jurgis Tornau.

¹²⁴ *Ibid.*

¹²⁵ *Ibid.*

¹²⁶ Jonas Čekys, „Leidykla ideologizuotos visuomenės sistemoje“, in: *Rašytojas ir cenzūra*, sudarė Arvydas Sabonis, Stasys Sabonis, Vilnius: Vaga, 1992, p. 228.

1

Tekstologinės
~~Terminologinės~~ Komisijos

prie Valstybinės grožinės literatūros leidyklos
1957 m. gegužės mėn. // d. posėdis
protokolas

Dalyviai: A. Samaitis, V. Radaitis, K. Korsakas,
J. Žingėda, D. Vardolova, E. Meskauskas, J. Čekys,
J. Tornau

Dalyvavimas: 1. ~~Organizacinis naktelis~~ ^{Organizacinis naktelis}, 2. B. Sruogos
„Dienų miško“ pateikimas spaudai. 3. V. Kudirkos „Išrinktųjų
rašty“ pamošimas.

Tekstologinės
~~Terminologinės~~ Komisijos pirmininku išrinktas leidyklos
vyriausias redaktorius J. Tornau

1. Posėdis pradėjo pasikaitomis LKP CK biuro nariais
dėl pakartotinio Tekstologinės komisijos prie Valstybinės
grožinės literatūros leidyklos.
2. T. Sruogos atominimų knyga „Dienų miško“ sudarė
įrašytus 2 toms.
Terminologinei komisijai patikėjus aparantę, ar
teisinga ir tikslinga išleisti knygą ~~pasirinkti~~ griežtai pagal
turinį rankraštis, ar padaryti bei kurias pataisas.
J. Žingėda pasiūlymą, kad jam išleista kelios
vėtos, kuriose nūnami atskiri kaliniai žodžiai. Tose vėtos
jam išleistas ~~autorius~~ autorius išrinktiems, nors bendrai
dėl visos knygos ir jos toms visuomenėje jis jokių abejonių
nekelia, knyga ^{naudinga} naudinga, ir ~~ne~~ autorius negalima
apleisti: kokią nors nepagrįstą hitumą, tautumą,
~~pasirinkti~~
Pateiktos tos vėtos (lausimųje leidyklos)
- ~~K. Korsakas~~ patvirtina, kad tos vėtos gali sudaryti
tam tikrą priekoją, keistoką atspindį. Tačiau hitos
dalykai, ar ~~kurios~~ begalinė dalykai us padaryti. šio
aparantę.
- E. Meskauskas manėmsi vėtos nieko ypatingo nesėdinti, jį

V. Kadlaitytis, perisigia, kad jo ukeimus,
 tautas ir tautos ir tautos tautas tautas
 kopiamuoti.

pagra savo tautos ir tautas tautas ir tautos tautas
 ir tautos tautas ir tautos tautas.

R. Jarmaitis taip pat galvoja, kad die ukeimus
 tautos tautas ir tautos tautas ir tautos tautas.

A. Venelone sako, kad B. Smogis tautas tautas
 tautas tautas ir tautos tautas, patvirta jis
 tautas tautas.

J. Čelupis ir J. Tomau patvirta, kad jaus tas
 tautos tautas ir tautos tautas ir tautos tautas, kuriose
 tautos tautas tautas tautas.

K. Krasas, J. Žilys, R. Jarmaitis patvirta, kad
 tautos tautas ir tautos tautas ir tautos tautas, kuris
 tautos tautas ir tautos tautas ir tautos tautas
 tautos tautas ir tautos tautas ir tautos tautas
 tautos tautas ir tautos tautas ir tautos tautas.

(Lytis, tautos) Be to, tautos ir tautos tautas, kad
 tautos tautas ir tautos tautas ir tautos tautas,
 ir tautos tautas, ir tautos tautas, ir tautos tautas.
 Tautos tautas tautos tautas tautos tautas
 tautos tautas, tai visai logiška visos tautos
 tautos tautas ir tautos tautas. Tautos tautos
 tautos tautas, kas tautos tautos tautos tautos.

Tautos tautos,
 tautos tautos,
 kad tautos B. Smogis "tautos tautos" tautos tautos
 tautos tautos, antitautas,
 kad tautos tautos tautos tautos tautos tautos tautos
 tautos, o tautos tautos, propaguojama humanistinis tautos
 tautos tautos,
 kad tautos tautos tautos tautos tautos tautos tautos
 tautos tautos tautos tautos tautos tautos tautos,
 kuriose tautos tautos tautos tautos tautos tautos,

Tekstologinės komisijos prie Valstybinės grožinės literatūros leidyklos protokolas (LLMA, f. 23, ap. 1, b. 225, p. 2)

3

kad knyga aprūpinta išsamiau, ^{mažesniu} ~~teisingai~~ ^{mažesniu} ~~reikala~~ ^{3a}
 — pradė

reikalavimai
nutarė:

B. Gruogos knyga „Dievs miške“ nedaugė nei
 Jaisymus nei kopijuos

3. Dėi Vaclo Kudirkos „Rinktinis rėtis“ išleidi mo.
 komisija turisi pareiski pagirdavims šiuo klaus-
 simu ~~atlikti~~ ~~nuvėrdinti~~ ~~į kito posėdį,~~ ~~ir~~ ~~su~~ ~~su~~
 reikiant giliau susipažinti su pateiktom aprašė
 problemom.
 Protokolis: hno pritarta nutariai, kad į „R. r.“
 reikia nuvėrdinti V. Kudirkos grožinis literatūris -
 precija, proza, vertinimas, o taip pat literatūris kritika.

Protokolas J.

nių keliančias vietas. Leidyklos vyriausiasis redaktorius Tornau akcentavo, kad, net knygai pasirodžius, priekaištai nesiliovė, nemalonumų neišvengta. Toks akibrokštas įsiutino Preikšą: jis asmeniškai puolė redaktorių, grasino, niekino kūrinio autorių¹²⁷.

Tekstologinės komisijos nutarimas leisti *Dievų mišką* natūraliai iškėlė ir kūrinio redagavimo problemą. Pirmiausia reikėjo nusistatyti redagavimo principus. Kad tai būtų padaryta, reikėjo šifruoti mašinraštyje paliktus cenzūrinius taisymus; žiūrėti, kaip ir koku laipsniu pažeistas autentiškas tekstas; ieškoti motyvų, dėl kokių priežasčių braukyta; nustatyti cenzūros įtaką autoređagavimo procesui. Sudaryta už kūrinio leidimą atsakinga redakcinė komisija: Juozas Baltušis, Eugenijus Matuzevičius, Vanda Zaborskaitė¹²⁸. Matuzevičius, išdėstęs savo pastabas dėl *Dievų miško* redagavimo, paliko prierasą: „Siūlau, kad, tvarkant ir redaguojant „Dievų mišką“, į šį darbą būtų aktyviai įjungtas drg. A. Žirgulyš“¹²⁹. Redaktorius Aleksandras Žirgulyš laiške Sruogienei minėtą faktą patvirtino: „Visai arti buvau prie „Dievų miško“ leidimo. Paskui konsultavau, kai buvo leidžiami „Raštai““¹³⁰. Žirgulyš pradėjo daug įdirbio reikalavusį aprašomąjį *Dievų miško* mašinraščio šifravimo darbą¹³¹ (iki galo jis vis dėlto nebuvo baigtas). Gerai praktiškai tekstologinį darbą išmanančio žmogaus įtraukimas į sudėtingą redagavimo procesą rodo, kaip kruopščiai ir profesionaliai ruošiasi pirmajam *Dievų miško* leidimui. Deja, pirmajame *Dievų miško* leidimo (1957) apraše Žirgulyš pavadė net neįrašyta. Tik Žirgulyš dėka buvo išsaugotas autentiškas *Dievų miško* mašinraščio (LLTIB RS) tekstas¹³² su paskutiniaisiais cenzūros taisymais. Jei jis būtų dingęs, kaip kad prapuolė daugybė leidyklos dokumentų, visai nežinotume, kaip tekstą žalojo cenzoriai, kaip vyko Sruogos ir cenzorių grumtynės.

¹²⁷ Jurgis Tornau, „Kaip mes buvome cenzūruojami“, *Metmenys*, 1992, Nr. 62, p. 161–162.

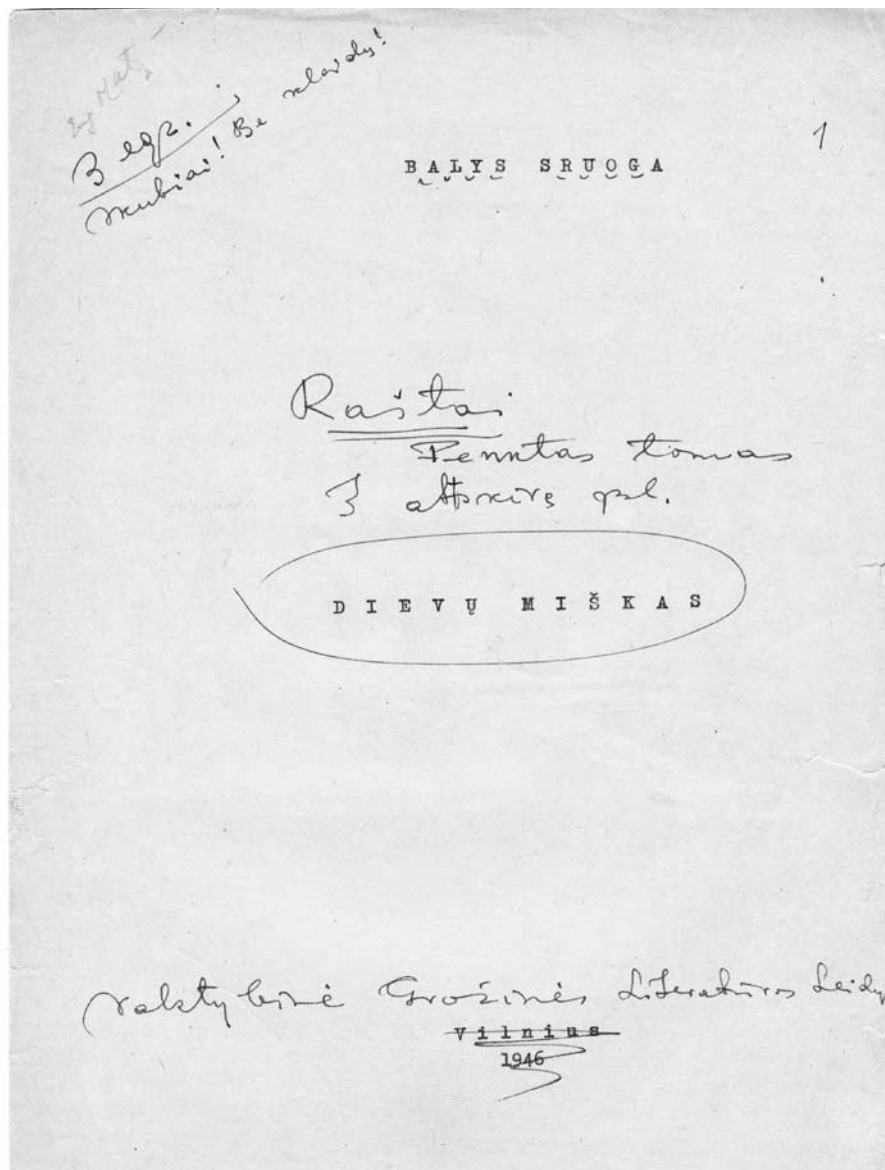
¹²⁸ Balio Sruogos „Raštų“ (6 tomų) byla, Mašinraštis su taisymais ir pastabomis, 1956, in: LLMA, f. 23, ap. 2, b. 1787, p. 5.

¹²⁹ Eugenijus Matuzevičius, „Pastabos dėl B. Sruogos „Dievų miško“ redagavimo“, in: LLMA, f. 23, ap. 2, b. 1787, p. 55.

¹³⁰ Aleksandro Žirgulyš laiškas Vandai Sruogienei, 1978-04-24, in: LLMA, f. 188, ap. 2, b. 222, p. 2.

¹³¹ Aleksandras Žirgulyš, „Dievų miško“ redagavimas“, in: LLMA, f. 188, ap. 1, b. 427, p. 12–43.

¹³² *Dievų miško* redaktorės Donatos Linčiuvienės pasakojimas, 2009-10-14, in: Asmeninis autorės archyvas.

Dievų miško mašinraščio (1957) antraštinis puslapis su redaktoriaus Vytauto Rudoko pažymomis (LLMA, f. 23, ap. 2, b. 333)

LLMA aptiktas dar vienas iki šiol niekur nepaminėtas *Dievų miško* mašinraštis – priešleidybinis egzempliorius¹³³.

Tai – 1948 m. Drazdausko teiktos galutinės *Dievų miško* redakcijos nuorašas. Jis ypatingas tuo, kad redaktorius Vytautas Rudokas mėlynu rašikliu gražino daugelį anksčiau kupiūruotų teksto vietų, jas iš naujo įrašydamas, įterpdamas, didesnes atkarpas įklijuodamas atskiruose lapuose, ištaisydamas klaidas. Būtent juo remiantis 1957 m. buvo išleistas pirmasis kūrinio tekstas.

Pirmieji profesionalūs *Dievų miško* vertinimai. Dar prieš išleidžiant *Dievų mišką* buvo parašyti keli atsiliepimai, įtikinamai įrodantys, kad kūrinytis turi pasiekti skaitytoją. LLMA Valstybinės grožinės literatūros fonde saugomose bylose išliko Eugenijaus Matuzevičiaus ir Vandos Zaborskaitės vertinimai, Aurelijos Rabačiauskaitės mašinraštis. Zaborskaitės liudijimu, Jurgis Tornau buvo patikėjęs Rabačiauskaitei parengti Balio Sruogos šešiatomį¹³⁴. Rabačiauskaitė Vilniaus universitete skaitė spec. kursą apie Sruogą. Sruogistika buvo jos domėjimosi sritis¹³⁵. Rabačiauskaitė, Samulionio liudijimu, taip pat ketino rašyti „didesnį darbą“ apie Sruogą¹³⁶. Tad ne atsitiktinai jos parengtu įvadiniu straipsniu palydimas Sruogos *Raštų* serijos pirmasis tomas¹³⁷. Šių literatū, literatūrologų išvalgos laikytinos pirmomis profesionaliomis pastabomis.

Zaborskaitė ypač akcentavo kūrinio autentiško pavidalo išsaugojimo būtinybę, svarstė, kaip teisingiau ir tikslingiau elgtis su rašytojo redaguotomis kūrinio vietomis, pabrėžė autoredegavimo problematiką:

Niekas dabar, tur būt, neabejoja, kad „Dievų Miško“ tekstas turi eiti griežtai toks, kokį yra palikęs B. Sruoga. Ten, kur rankraštis paties autoriaus taisytas, reikėtų laikytis paskutiniojo varianto, tačiau kai kur gal tikslu būtų grįžti prie pirmojo varianto – ten, kur B. Sruoga dėl šventos ramybės nusileidžia kalbą susinti linkusiam redaktoriui.¹³⁸

¹³³ Balys Sruoga, *Dievų miškas*, 1957, in: LLMA, f. 23, ap. 2, b. 333.

¹³⁴ Vanda Zaborskaitė, „Jurgis Tornau – dar kartą“, in: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2009-07-20-vanda-zaborskaite-jurgis-tornau-dar-karta/9066>, [2010-01-23].

¹³⁵ *Dievų miško* redaktorės Donatos Linčiuvienės pasakojimas, 2010-03-20, in: Asmeninis autorės archyvas.

¹³⁶ Algio Samulionio laiškas Angelei Galnaitytei, [be datos], in: LLTIB RS, f. 94, b. 298, p. 1.

¹³⁷ Balys Sruoga, *Raštai*, t. 1: *Poezija*, redakcinė komisija Juozas Baltušis, Eugenijus Matuzevičius, Vanda Zaborskaitė, Juozas Žiugžda, redaktorius Vytautas Rudokas, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1957.

¹³⁸ Vanda Zaborskaitė, „Dėl B. Sruogos „Dievų miško“, in: LLMA, f. 23, ap. 2, b. 1787, p. 56.

Matuzevičius ir Rabačiauskaitė akcentavo kūrinio išskirtinumą memuaristikoje, dokumentišką gyvenimo lageryje aprašymą, lagerio „šeimininkų“ charakteristikų ryškumą ir šiurpumą, objektyvaus pasakojimo, ironijos pozityvų vaidmenį tekste. Matuzevičius komentavo galimas ironijos nesupratimo priežastis ir kartu argumentavo tokio pasakojimo būdo pasirinkimą:

Kai kam gali atrodyti, kad vietomis Sruoga lyg ir ciniškas, tačiau jis tuo perduoda galvosena, pažiūrą tų galvažudžių-viršininkų, kuriems kalinys nėra žmogus: jie gali jį užmušti, išbarstyti jam dantis, spardyti, o pailsę pasiūlyti cigaretę, pasišnekėti ir, vėl įniršio pagauti, jį negyvai nudėti...¹³⁹

Rabačiauskaitė, pabrėždama pasakojimo tono keistumą ir neįprastumą, šokiruojantį ar bent jau mažų mažiausiai sutrikdantį skaitytoją, teigė, kad toks pasakojimo būdas „yra neišvengiamas vaizduojamam blogiui apibūdinti“¹⁴⁰. Oficialiai teikiamame *Raštų* (t. 1) tekste šią savo išvalgą papildė sarkazmo svarbą motyvuojančiu teiginiu:

Daugelyje vietų sarkazmas yra ne vien tik subjektyvus Balio Sruogos nusiteikimas, bet ir ciniškos, antižmogiškos koncentracijos stovyklos esmės su visa jos budelių „filosofija“ išraiška. Rašytojas su adekvatišku tikslumu perduoda koncentracijos stovyklos atmosferą, tos atmosferos kruvinočius dėsnius, kur sodrus keiksmas, pavykęs smūgis, atimta gyvybė buvo stovyklos viršininkų, vyresniųjų pasididžiavimo šaltinis. Nelaikydami kalinių žmonėmis, jie galėjo ciniškiausiu būdu juos niekinti ir iš jų tyčiotis: tuo pačiu metu daužyti kalinius ir „draugiškai“ su jais šnekėtis ir, įniršio vėl pagauti, mušti kalinius iki mirties.¹⁴¹

Sarkastinė pasakojimo maniera leido autoriui nepasiduoti sentimentaliai savo išgyvenimų raiškai, draudė galvoti vien tik apie asmeninę dramą, lėmė objektyvaus vaizdavimo būdo atsiradimą. Rabačiauskaitės teksto mašinraštį skaitė Žiugžda – turbūt svarbiausias Sruogos *Raštų* redakcinės komisijos narys, prižiūrėjęs visą leidybos procesą. Žiugžda tikrino, ar sovietinis skaitytojas, oficialiai išleidus tekstą kaip įvadinį Sruogos *Raštų* serijos straipsnį, nebus ideologiškai klaidinamas. Žiugžda rado ir išbraukė keletą „įtartinų“, „netinkamų“ teksto vietų. Ideologui nepatiko

¹³⁹ Eugenijus Matuzevičius, „B. Sruogos „Dievų miškas“, in: *Ibid.*, p. 44.

¹⁴⁰ Aurelija Rabačiauskaitė, „Balio Sruogos kūryba“, in: *LLMA*, f. 23, ap. 2, b. 1560, p. 30.

¹⁴¹ Aurelija Rabačiauskaitė, „Balio Sruogos kūryba“, in: Balys Sruoga, *Raštai*, t. 1, 1957, p. 31.

literatūrologės platesnis požiūris į ironiją. Ironija suvokta ne tik kaip stilistinė priemonė, bet kaip esminė mąstymo gairė. Redaguotame tekste pagal Žiugždos pastabą išbrauktas anksčiau parašytas sakinys: „Bet toji ironija nėra kokia nors stilistinė priemonė, o autoriaus vidinio nusiteikimo išdava“¹⁴². Žiugždai Rabačiauskaitės straipsnyje nepatiko ir tai, kad, kalbant apie konkrečios tautos kalinius (norvegus, vokiečius), jiems priskirtas pozityvus moralinis vertinimas. Žiugžda, prirašęs nemažai pastabų, Rabačiauskaitės straipsnį vis dėlto įvertino teigiamai, rekomendavo „netikslumus“ taisyti, abejonių keliančias vietas „atsidėjus pergalvoti“. Rabačiauskaitės straipsnyje pirmą kartą išvelgta Sruogos kūrinio reikšmė pasaulinės literatūros kontekste: „„Dievų miškas“ laikytinas vienu iš pačių žymiausių antifašistinių veikalų, kurio reikšmė ir poveikis toli gražu praauga lietuvių literatūros ribas“¹⁴³. Matuzevičiaus ir Rabačiauskaitės atsiliepimuose yra labai mažai „perkūnsargių“ – ideologiškai nepriimtinių vietų komentavimo. Matuzevičius itin abstrakčiai išitaria tik vieną sakinį, kad knyga „turi, gal būt, nemaža trūkumų. Vienur kitur galima nesutikti su autoriaus pozicija, su aprašinėjimo tonu, su kai kuriomis stilistinėmis priemonėmis“¹⁴⁴. Rabačiauskaitės tekste kiek garsiau išitaria mi ideologiniai trafaretai: „kolektyvo įtaka“, „pažangioji žmonijos kova“, „antifašistinis veikalas“. Šiuose atsiliepimuose¹⁴⁵ į *Dievų mišką* žvelgta jau iš imanentinės kritikos pozicijų. Sruogos kūrinys suvoktas kaip unikalus fenomenas, aptartos tik iš jo paties spinduliavusios reikšmės. Iki minimumo suskliausti ideologiniai duomenys.

Pabrėžtina, kad, po metų išleidus *Dievų mišką* rusų kalba (1958), tikrai ne iš karto rusų akademinėje bendruomenėje buvo suprasta ironijos, objektyvaus pasakojimo reikšmė. Vytautas Aleksandras Jonynas tiksliai išvelgė kontrastingų reakcijų išraišką: bent jau iš pradžių, šešto dešimtmečio pabaigoje, *Dievų mišką* „pačių rusų kritika priėmė šaltokai, jei ne atšiauriai“¹⁴⁶. Šiuo atžvilgiu ypač išsiskyrė Aleksandro Lebedevo komentarai. Mokslininkas teigiamai vertino ironijos gynybinę funkciją: „Sruogos aprašytosiomis

¹⁴² *Ibid.*

¹⁴³ *Ibid.*, p. 32.

¹⁴⁴ Eugenijus Matuzevičius, *op. cit.*, p. 45.

¹⁴⁵ Matuzevičiaus tekstas nebuvo išspausdintas; Rabačiauskaitės tekstas išspausdintas kaip įvadinis straipsnis, palydintis Sruogos *Raštų* šešiatomį.

¹⁴⁶ E. Žeivys, [Vytautas Aleksandras Jonynas], „Į Lietuvą žiemojančią einu“, *Metmenys*, 1966, Nr. 12, p. 110.

sąlygomis ironija – tai tam tikra paskutinė žmoniškumo priedanga, per stebuklą šiame pragare išsaugoto dvasinio tvirtumo simptomas¹⁴⁷. Kita vertus, itin kritiškai komentavo ciniškąjį ironijos aspektą:

Tačiau, antra vertus, ironiškame juoke [...] jauti ir kažkokį šiurpų šaltį – abejingumo šaltį. To abejingumo, kuriam niekas nebaisu, jokia žūtis ir jokia klaikybė, nes jame pačiame, tame abejingume, jau yra ir tos žūties, ir klaikybės, tai yra savotiškas „nevilties neutralizmas“, kai kada besiribojas su cinizmu. Ir tada Sruogos ironija pradeda slėgti savo nežmoniškumu...¹⁴⁸

Priekaištauta ne tik dėl cinizmo, bet ir dėl resignacijos, atsisakymo priešintis, kovoti su budeliais. Ironiškas pasakojimo būdas ir stoviška pozicija suprasti tiesmukai – kaip vertybinės, etinės orientacijos stoka. *Dievų miškas* lietuviškoje terpėje buvo labiau suprashtas, šilčiau sutiktas. Lietuviškosios šešto dešimtmečio kritikos pastabose taip pat yra priekaištų dėl nesugebėjimo pasirinkti tinkamą pasakojimo toną¹⁴⁹. Kur kas dažniau kalbėta apie tai, kad pasakojimas per ironijos, satyros prizmę, nors ir keistas, neįprastas, bet savotiškai įdomus ir vertintinas palankiai¹⁵⁰. Algis Samulionis nemažai rašė apie *Dievų miško* recepciją ir refleksiją rusiškoje aplinkoje¹⁵¹, plačiau komentavo Vsevolodo Sacharovo, Piotro Palijevskio ir kitų rusų literatūrologų atsiliepimus. Tik aštuntame dešimtmetyje rusų kritikai ėmė palankiai vertinti Sruogos kūrinį.

Kritikų ideologų pastabos. Sruogos *Raštų* penktame tome publikuojamą *Dievų miško* kūrinį visuomenei pristatė Romo Šarmaičio įvadas¹⁵². Spauddoje kūrinį recenzavo Bronius Pranskus, Juozas Kirkila ir kt.

Ideologizuotose recenzijose pirmiausia akcentuotas dokumentinis kūrinio pobūdis, istorinė jo vertė, tematikos autentiškumas. Abstrakčiai teigta,

¹⁴⁷ Aleksandras Lebedevas, „Balio Sruogos „Dievų miškas“, *Literatūra ir menas*, 1956-03-21, Nr. 12 (646), p. 2.

¹⁴⁸ *Ibid.*

¹⁴⁹ „Iš Balio Sruogos nepaskelbto archyvo“, *Literatūra ir menas*, 1956-02-04, Nr. 6 (484), p. 4.

¹⁵⁰ Romualdas Jurelionis, „Dievų miškas“ – kaltinimas fašistams“, *Kauno tiesa*, 1957-09-04, Nr. 176 (1771), p. 3.

¹⁵¹ Algis Samulionis, *Balys Sruoga*, p. 392–393.

¹⁵² Romas Šarmaitis, „Kaltinamasis aktas fašizmui“, in: Balys Sruoga, *Raštai*, t. 5: *Dievų miškas*, redakcinė komisija Juozas Baltušis, Eugenijus Matuzevičius, Vanda Zaborskaitė, Juozas Žiugžda, redaktorius Vytautas Rudokas, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1957, p. 5–14.

kad kūrinys įvykiai „meistriškai aprašyti“¹⁵³, „ryškiai pavaizduoti“¹⁵⁴, bet meistriskumo technikos klausimas konkrečiai negvildentas. Užsiminta, kad rašytojas ironiškai kalba, tačiau dar nepastebėta, kad ironija – esminė kūrinio charakteristika, toks mąstymo būdas. Pajausta, kad kūrinys pritraukia savo „originalumu“, „menine jėga“, tačiau šios kategorijos išsamiau nekommentuotos. Vidinės teksto struktūros klausimai nesprešti. Daug dėmesio skirta ideologinių rašytojo „klaidų“ aptarimui, ne vieną kartą priekaištauta dėl „pasaulėžiūros ribotumo“, politinio nesusivokimo. Rašytojas kaltintas tuo, kad pats nesuprato apie ką rašė, savo kūrinio nerėmė marksistine dogmatika¹⁵⁵. Bartas už tai, kad kalbėjo ne apie sovietinio žmogaus kovą su ideologiniu priešu, kad vaizdavimo objektu pasirinko paprastą, kenčiantį, užguitą, nelaimingą žmogų.

Šarmaičio paminėti priekaištai dėl menkos politinės orientacijos, pasyvios laikysenos, „blaivesnio“ idėjinio požiūrio stokos citatos ar parafrazės aidu pakartoti visose ideologizuotose recenzijose. Kirkila teigė, kad „nebūdamas marksistas, jis [Sruoga] nesugebėjo pažvelgti į tą tikrovę iš nuoseklesnių idėjinių pozicijų“¹⁵⁶. Bronius Pranskus aiškino, kad „Sruoga negalėjo giliau įžvelgti savo veikale aprašomų įvykių prasmės, reikiamai neišsąmonino žūtubūtinės kovos tarp kapitalizmo ir socializmo pasaulių, tarp kapitalistų ir darbininkų klasės. Veikale nepakankamai pasireiškė ir internacionalizmo ideologija“¹⁵⁷. Romualdas Jurelionis akcentavo, kad

Ne viskas „Dievų miške“ vaizduojama pakankamai giliai ir teisingai. Nesivadovaudamas marksistine-leninine pasaulėžiūra, autorius kai kuriuos hitlerinės santvarkos bei stovyklos gyvenimo reiškinius vertina paviršutiniškai ar net neteisingai. Pavyzdžiui, knygoje neryškinta už stovyklos žiaurumų slypinti mirtina kova tarp kapitalizmo ir socializmo. Be reikalo smerkiami bandymai bėgti iš koncentracijos stovyklos ir pan.¹⁵⁸

Šios „orientacinės“ gairės mokė skaitytoją susivokti, „teisingai“ ir „krištiškai“ vertinti kai kurias neva tendencingas kūrinio vietas. Šarmaičiui ir kitiems ideologams labiausiai užkliuvo ne pati materialaus teksto turinio

¹⁵³ *Ibid.*, p. 8.

¹⁵⁴ *Ibid.*, p. 5.

¹⁵⁵ *Ibid.*, p. 7.

¹⁵⁶ Juozas Kirkila, „Puslapiai, kupini kančių ir skausmo“, in: Juozas Kirkila, *Amžininkų balsai*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1961, p. 87.

¹⁵⁷ Bronius Pranskus, „Balio Sruogos raštai“, *Tiesa*, 1957-10-16, Nr. 245 (4459), p. 3.

¹⁵⁸ Romualdas Jurelionis, *op. cit.*, p. 3.

stiliaus raiška, o tai, ko Sruoga visai neparašė ir neaprašė. Jų vaizduotė, atsiribojusi nuo teksto konkretybės, ieškojo politikos ten, kur jos paprasčiausiai nebuvo. Juos erzino faktas, kad *Dievų miške* objektyviai neatspindėti sovietų valdžios nuopelnai rašytojo asmeniui – rūpestis jo sugražinimu į Lietuvą, jau sovietinėje tėvynėje parodytas ypatingas dėmesys ir globa. Šarmaitis kritiškai užsiminė, kad: „Autorius nerašo, kaip jis buvo tarybinių žmonių gydomas ir globojamas, kaip jis 1945 metais pasiekė savo Tėvynę, vėl ėmė vaisingai dirbti kūrybinį darbą, profesoriauti Vilniaus Valstybiniam universitete“¹⁵⁹.

Kritikų ideologų santykis su parašytu tekstu buvo formalus. Iš esmės kritikuoti su pačiu tekstu net nesusiję dalykai, o recenzijos atliko politinės didaktikos funkciją, bet nieko nauja apie patį kūrinį nepasakė. Įdomiausias aspektas šiose recenzijose – emocinės kritikų ideologų reakcijos. Savo recenzijomis siekė atlikti „teisingo“ supratimo misiją, jie vis dėlto kalbėjo ne vien iš anksto „užsakytų“ formulių kalba. Jų recenzijose išvelgiamas ir (ne) sąmoningas pasidavimo kritikuojamo teksto magijai momentas. Jurelionis kalbėjo apie Sruogos pasakojimo „aistringumą“, „giliai nukrečiantį“¹⁶⁰ skaitytoją. Kirkila aktualino pribloškiantį jausmą: „Jautiesi tiesiog pritrenktas, užgriautas didžiuliu įspūdžių kalnu“¹⁶¹. Šarmaitis emocijas reiškė daug santūriau – užsiminė, kad „„Dievų miškas“ daro skaitytojui gilų įspūdį savo originalumu, meniniu meistriškumu ir aktualumu“¹⁶².

***Dievų miškas* egzode.** *Dievų miškas* buvo perleistas Čikagoje 1957 m.¹⁶³, siekiant paminėti dešimtąsias rašytojo mirties metines¹⁶⁴. *Dievų miško* tekstą lydėjo anoniminis įvadinis straipsnis¹⁶⁵, kuriame skaitytojams trumpai paaiškintos pokario situacijos aplinkybės, priminta, dėl ko Sruoga buvo verčiamas rašyti sovietine tematika. Jo talentą tikėtasi panaudoti propagandiniais tikslais. *Dievų miškas* užsakovams ideologams pasirodė netinkamas dėl aiškių aliuzijų į rusiškuosius lagerius.

¹⁵⁹ Romas Šarmaitis, *op. cit.*, p. 15.

¹⁶⁰ Romualdas Jurelionis, *op. cit.*, p. 3.

¹⁶¹ Juozas Kirkila, „Puslapiai, kupini kančių ir kaltinimų“, *Literatūra ir menas*, 1957-11-02, Nr. 44 (574), p. 2.

¹⁶² Romas Šarmaitis, *op. cit.*, p. 15.

¹⁶³ Balys Sruoga, *Dievų miškas*, Chicago: Terra, 1957.

¹⁶⁴ Anksčiau apie *Dievų mišką* egzode nekalbėta; jokie kūrinio nuorašai iki 1957 m. nepasirodė.

¹⁶⁵ Įvadinis žodis „Įžangos vietoje“ – be autoriaus.

Pirmasis egzode *Dievų mišką* entuziastingai priėmė ir profesionaliai komentavo Sruogų šeimos bičiulis, Bonos universiteto klasikinės filologijos profesorius Vladimiras Šilkarskis. Iš jo rašytų laiškų Vandai Sruogienei matyti, kad kūrinys ypač vertintas dėl jo stilistinio savitumo, tematikos originalumo, paveikumo. Šilkarskis pirmasis kėlė kūrinio vertimo į kitas pasaulio kalbas būtinybę¹⁶⁶. Teigė, kad tik sumanus ir kompetentingas vertimas kūrinii atvers kelią į pasaulinę literatūrą. Šilkarskio vertinimai, išsakyti privačioje korespondencijoje, viešosios spaudos nepasiekė.

Sruogos *Dievų miškas* egzode ne iš karto sulaukė didesnio dėmesio. Amerikos lietuviams jau buvo žinomos dvi knygos apie vokiečių koncentracijos stovyklą Štuthofą. Savo lagerinę patirtį aprašė buvę Štuthofa kaliniai – daktaras Antanas Kučinskas-Gervydas (*Už spygliuotų vielų*, Chicago, 1950) ir kunigas Stasys Yla (*Žmonės ir žvėrys: Kaceto pergyvenimai*, Putnam, 1951). Jų pasakojimai patenkino pirminį žmonių už Lietuvos ribų smalsumo jausmą, išsamiai pristatė lagerio tikrovę. Nebebuvo noro ir poreikio papildomai domėtis panašios tematikos kūryba: „Daugumai atrodė jis [*Dievų miškas*] dar vienu publicistine kacetine raštijos, kurios anuomet, 1957 m., buvo apščiai, pavyzdžių“¹⁶⁷.

Dievų mišką užsienio periodikoje vienas iš pirmųjų pristatė buvęs lagerininkas Kučinskas (Kučas)¹⁶⁸. Jis pažymėjo, kad *Dievų miškas* nuo jau pasirodžiusių panašios tematikos kūrinių (pastaruosius įvardijo terminais: „faktų knyga“ ir „psichologinės analizės“ studija) skyrėsi profesionaliu įdirbiu. Akcentavo grožinį-literatūrinį kūrinio pobūdį, stilistinį meistriškumą. Bandė pagrįsti „sutirštintų“ keiksmų, dėl kurių reikia nemažai priekaištų, logiką tekste – jie „kacete buvo jo gyvenimo druska, kaip mušimas – jo širdis“¹⁶⁹. Recenzentas, remdamasis pavyzdžiais iš teksto, užuominų būdu įvardijo netiesioginę paralelę tarp dviejų žmones naikinusių režimų – vokiečių lagerių ir Sibiro tremties: „Negalėdamas vokiško kaceto tiesioginiai lyginti su bolševikiškuoju, jis vis tik pastarojo neaplenkia“¹⁷⁰. Teigiamų atsiliepimų sulaukė sarkastiškoji filosofija, sąmojo ir „dailaus“ humoro dermė. Baigiant

¹⁶⁶ Vladimiro Šilkarskio laiškas Vandai Sruogienei, 1958-08-03, in: *Balys Sruoga mūsų atsiminimuose*, p. 377–378.

¹⁶⁷ Vytautas Aleksandras Jonynas, „Pilkšvosios ląstelės ir spalvoti rašikliai“, *Draugas*, 1999-02-27, Nr. 41 (9), p. 1–2.

¹⁶⁸ Antanas Kučas, „B. Sruogos „Dievų miškas“, *Draugas*, 1958-01-18, Nr. 15, p. 1.

¹⁶⁹ *Ibid.*

¹⁷⁰ *Ibid.*

pastebėta, kad kūrinys svarbus ne tik kaip istorinis dokumentas, bet ir kaip „didis literatūrinis kūrinys“¹⁷¹.

Šešto dešimtmečio pabaigoje *Literatūros lankų* žurnale paskelbta „Literatūrinė anketa“¹⁷². Egzilio kūrėjams užduotas klausimas apie kūrinį, kuris, jų nuomone, yra neįvertintas, nepelnytai pamirštas. Kostas Ostrauskas minėjo Sruogos dramas, Bronys Raila – *Milžino paunksmę*. Romas Spalis reiškė viltį, kad ilgainiui Sruogos veikalai „įgaus vis didesnę svarbą“¹⁷³. Alė Rūta apgailestavo, kad „mirę tokie rašytojai kaip Krėvė ar Sruoga greitai primirštami“¹⁷⁴. Memuaristo Mykolo Vaitkaus ir kunigo Stasio Ylos nuomonės liko neišsakytos dėl vietos stokos žurnale. Kad Sruogos kūrybai trūksta dėmesio, teigė mažuma kūrėjų. Konkrečiai apie *Dievų mišką* išeivijos literatai, literatūros kritikai neužsiminė, kūrinio nepelnytai pamirštųjų sąrašė neminėjo. Literatūrinė kritika apskritai vangiai sutiko perleistą *Dievų mišką*. Ne veltui Jonynas teigė, kad *Dievų miškas* egzode ignoruojamas – jį „tebelydi tylos boikotas ir bendruomenės apatija“¹⁷⁵.

Apie Sruogos kūrinį ir jo autorių daugiausia mintimis dalijosi buvę profesoriaus studentai ir teatro seminaro lankytojai – Jurgis Blekaitis, Alfonsas Nyka-Niliūnas, Vytautas Aleksandras Jonynas, Stepas Vykintas, Bronys Raila. Jie *Metmenuų*, *Aidų*, *Akiračių*, *Draugo* leidiniuose, radijo laidose įvairių sukakčių ir paminėjimų progomis daugiausia kalbėjo apie Sruogos asmenybę, dalijosi prisiminimais iš studijų laikų Vilniaus ir Kauno universitete. Jie vieninteliai užsienio spaudoje reiškė nuomonę apie kūrinį. Aštuntame dešimtmetyje *Dievų miško tekstą* akademinėje terpėje pristatė Pranas Naujokaitis¹⁷⁶. Jis Sruogos kūrinį stilistiniu aspektu palygino su Jurgio Savickio beletrizuotu dienoraščiu *Žemė dega* (1956).

Apie *Dievų miško* problematiką egzilyje daugiausia kalbėjo literatūros kritikas Jonynas. Jis lygino Sruogos *Dievų mišką* su vadinamosios Spaudos grupės atstovo Vladislavo Telksnio knyga *Kamino šešėlyje*. Telksnio autobiografinės apysakos rankraštis buvo parašytas 1945–1949 m., nors pati knyga išleista tik 1990 m. Literatūrologas, siekdamas parodyti ir įrodyti, kaip Telks-

¹⁷¹ *Ibid.*

¹⁷² „Literatūrinė anketa“, *Literatūros lankai*, 1959, Nr. 8, p. 12–24.

¹⁷³ *Ibid.*, p. 22.

¹⁷⁴ *Ibid.*, p. 21.

¹⁷⁵ Vytautas Aleksandras Jonynas, *op. cit.*, p. 1.

¹⁷⁶ Pranas Naujokaitis, „B. Sruogos prozos veikalai“, in: Pranas Naujokaitis, *Lietuvių literatūros istorija*, t. 2, Čikaga: Vl. Vijeikio spaustuvė, 1975, p. 457–458.

nys rėmėsi Sruogos tekstu, aprašė šių kūrinių panašumus (dokumentika, faktologija) ir skirtumus. Akcentavo, kad Sruogos kūrinys pranoksta Telksnio memuarus faktų pateikimu – savito komponavimo, stiliaus dalykais¹⁷⁷. Šiuo aspektu, Jonyno nuomone, *Dievų miškas* yra unikalus – „mūsų prozos pažiba, pasididžiavimas“¹⁷⁸. Dar anksčiau Rimvydas Šilbajoris pabrėžė satyrinių elementų svarbą tekste – jie sužadina ypač stiprius išpūdžius¹⁷⁹. Jonynas užsienio skaitytojams pateikė mažiau girdėtos ar visai nežinomos kūrinio istorijos metmenis: kalbėjo apie cenzūrą, Sruogos protestą; pabrėžė Samulionio pastangas pradėti tyrinėti *Dievų miško* „bylos“ klausimus¹⁸⁰. Ostrauskas, remdamasis Sruogos kūryba, dokumentiniais šaltiniais, publicistika, paraliteratūrine medžiaga (prisiminimais, dienoraščiais, laiškais) sukūrė avangardinę kroniką-dramą *Balys iš Baibokų*¹⁸¹. Šioje dramoje iš autentiškų detalių atkurama pokario situacija. Veiksmas pradedamas grįžusio iš Štuthofa Sruogos sutiktuvų scena, baigiamas rašytojo laidotuvių vaizdu. Kruopščiai surinkta archyvinė medžiaga, tapusi grožinio kūrinio pagrindu, liudija, kad Ostrauskas tokiu būdu rūpinosi Sruogos atminimu.

Laisvėjančios literatūros kritikos lauke. Šešto dešimtmečio pabaigoje išsiskyrė Vytauto Kubiliaus pastangos, atmetus marksistinę metodologiją, kalbėti apie Sruogos dramaturgiją¹⁸²; vėliau, jau septintame dešimtmetyje, – ir apie memuaristiką.

1964 m. studijoje „Memuarų žanro problemos“ Kubilius *Dievų mišką* dėl savotiškai įslaptintos, komiškais ir sarkastiškais vaizdais pridengtos egzistencinės tragikos pavadino „savotiška tragikomedija proza“¹⁸³. Literatūrologas ryškino rašytojo sukurtų portretinių charakteristikų meistriškumą, aiškino būdingiausius jų kūrimo principus, kalbėjo apie psichologinio pa-

¹⁷⁷ Vytautas Aleksandras Jonynas, „Žvėriažmogių karalystėje“, *Akiračiai*, 1997-09, Nr. 8 (292), p. 6.

¹⁷⁸ *Ibid.*

¹⁷⁹ Rimvydas Šilbajoris, „Balys Sruoga ir simbolistai“, in: Rimvydas Šilbajoris, *Netekties ženklai*, Vilnius: Vaga, 1992, p. 73.

¹⁸⁰ Vytautas Aleksandras Jonynas, „Pilkšvosios ląstelės ir spalvoti rašikliai“, p. 1-2.

¹⁸¹ Kostas Ostrauskas, „Balys iš Baibokų“, in: Kostas Ostrauskas, *Užgavėnių kaukės: Dramos ir teatras*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2006, p. 330-442.

¹⁸² Vytautas Kubilius, „B. Sruogos dramaturgija, 10 mirties metinių proga“, *Pergalė*, 1957, Nr. 12, p. 74-90.

¹⁸³ Vytautas Kubilius, „Memuarų žanro problemos“, in: Vytautas Kubilius, *Naujų kelių ieškant*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1964, p. 166.

veikumo svarbą. Kubilius atkreipė dėmesį į gyvą, sąmojingą pasakojimą, „aštraus žodžio“ ir „aukštos intelektualinės kultūros“ sintezę. *Dievų miškas* kaip unikalus reiškinys dėl pasakojimo stilistikos (šurpauis juoko iš absoliučiai visko – iš budelių, asmeninės kančios, netgi mirties), emocinio tono specifikos (skausmingų, pikty, sarkastinių gaidų) įrašytas į Eoropos memuaristiką¹⁸⁴. Kubilius vienas iš pirmųjų pristatė glaustą, bet išsamią viso kūrinio charakteristiką.

Svarbesni *Dievų miško* tyrinėjimai. Aštuntame dešimtmetyje radosi daug daugiau pastabų, kad *Dievų miškas* – deramai neįvertintas¹⁸⁵, kad susilaukė perdėtos kritikos¹⁸⁶, kad buvo nedovanotinai primirštas¹⁸⁷. Aštuntame devintame dešimtmetyje ėmė ryškėti keliai, kuriais profesionalioji kritika pradėjo artėti kūrinio link.

Vytautas Kubilius – pirmasis literatūrologas, tyrinėjęs stilistinę ironijos figūrą. Jis konstatavo, kad *Dievų miškas* – „viena ryškiausių lietuvių grotesko knygų“¹⁸⁸.

Algimantas Bučys apibūdino specifinio Sruogos pasakojimo sluoksnius – abstrakčiųjų sąvokų, kuriomis reiškiamos žmogiškosios vertybės, „subuitinimą“, desakralizaciją; kalbėjo apie sąmoningai pasirinktą epinės distancijos principą, lemiantį pasakojimo intonaciją. Argumentavo natūralias tokio stiliaus atsiradimo ištakas: „„Dievų miške“ stilių nulėmė pati tikrovė, o ne „Dievų miško“ autorius ėmėsi aprašinėti tikrovę iš anksto pasirinktu stiliumi“¹⁸⁹. Bučys atskirus *Dievų miško* skyrius dėl veiksmo išbaigtumo, minties kondensuotumo, išraiškos stiprumo palygino su mažomis novelėmis, kurių siužetas grindžiamas juodojo humoro stilistika. Bučys pabrėžė dar kelias Sruogos pasakojimo ypatybes – netikėtą, staigų kintamu-

¹⁸⁴ *Ibid.*

¹⁸⁵ Algimantas Bučys, „Ieškojimai ir atradimai“, in: Algimantas Bučys, *Romanas ir dabartis: Lietuvių tarybinio romano raida iki 1970 m. (žanro problemos)*, Vilnius: Vaga, 1977, p. 100.

¹⁸⁶ Vilius Gužauskas, „Kritikos raida pokario metais“, in: *Tarybinė lietuvių literatūros kritika 1940–1956*, parengė Juozas Stepšys, Jūratė Sprindytė, Elena Baliutyte, Vilnius: Vaga, 1980, p. 149.

¹⁸⁷ Stasys Lipskis, „Magiškasis kristalas“, in: *Šiuolaikinės prozos problemos*, sudarė Petras Bražėnas, Vilnius: Vaga, 1978, p. 220.

¹⁸⁸ Vytautas Kubilius, „Grotesko poetika“, *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai*, A serija, 1975, t. 1 (50), p. 142–143.

¹⁸⁹ Algimantas Bučys, *op. cit.*, p. 102.

mą, lydimą „tikrai „dieviškos“ ironijos“¹⁹⁰, ir visai neslepiamą pasakotojo autentiškumą. Literatūrologas į Sruogos kūrinį žvelgė kaip į „savo sumanymu, struktūra ir stiliumi unikalų reiškinių lietuvių prozoje“¹⁹¹.

Mečys Laurinkus aptarė ironijos tipus ir galimus atspalvius¹⁹².

Kubiliaus atliktą kūrinio tragizmo ir komizmo dermės analizę papildė Algio Kalėdos išvalgos. Grotesko poetika – tik vienas labai svarbus kūrinio meninio būdo svertas. Itin aštraus, „žiauraus“ juoko kontrastas – „graži tipinga lietuvių ironija, tipingas lietuvių humoras“¹⁹³, graudūs deminutyvai, lyriški palyginimai¹⁹⁴.

Algis Samulionis pratęsė Bučio išvalgas dėl pasakotojo autentiškumo. Pabrėžė memuarinėje literatūroje neįprastą reiškinių – santūrų, lakonišką, netgi šykštų (asmeninių išgyvenimų išsakymo, užsisklendimo savyje prasme) pasakojimą. Sentimentalių, patetiškų intonacijų pasakojime nėra, kaip ir savigailos, tiesioginės pasipiktinimų raiškos. Asmeninės emocijos suvokiamos tik iš užuominų, potekstės, atsiribojama nuo intymesnių išgyvenimų raiškos. Samulionis ryškino ypatingą Sruogos pasakojimo manierą – realizmo, ironijos, satyros derinį. Ironija atlieka savisaugos, atsiribojimo nuo „žvėriažmogių“ aplinkos funkciją, rodo kritišką santykį su ja. Ironija ypatinga, nes jos dėka dokumentinio pobūdžio „Sruogos knyga pasiekia reto meninio sugestyvumo, daro stiprų, su niekuo nepalyginamą įspūdį“¹⁹⁵.

Kubilius akcentavo, kad Sruogos *Dievų miškas* – „pirmasis lietuvių literatūros kūrinys, atsivėręs dvidešimtojo amžiaus mirties fenomenui – totalinei ištisų tautų ir ištisų klasių mirčiai“¹⁹⁶. Literatūrologas aptarė *Dievų miške* dominuojančią desakralizuotos mirties tematiką. Mirtis suvokta ir kaip visas vertybes paneigusio degradavusio pasaulio dalis.

Visuomenei pristatydamas Sruogos *Raštų* seriją (1996) Kubilius atkreipė dėmesį į per labai trumpą laiko tarpą parašyto kūrinio ekspresiją, įtaigų emocingumą; ryškino rašytojo kūrybinio kelio esminę ypatybę – „ūmius

¹⁹⁰ *Ibid.*, p. 103.

¹⁹¹ *Ibid.*, p. 100.

¹⁹² Mečys Laurinkus, „Ironija B. Sruogos „Dievų miške“, *Literatūra*, 1979, t. XXXI (I), p. 32–42.

¹⁹³ Algis Kalėda, *Komizmas lietuvių tarybinėje prozoje*, Vilnius: Vaga, 1984, p. 94.

¹⁹⁴ *Ibid.*

¹⁹⁵ Algis Samulionis, *op. cit.*, p. 385.

¹⁹⁶ Vytautas Kubilius, „Literatūra mirties paunksmėje“, *Metai*, 1994, Nr. 2, p. 71.

siūbavimus nuo skaistaus poetiškumo iki tulžingo sarkazmo¹⁹⁷. Šią ypatybę aktualino ir profesorė Viktorija Daujotytė, kalbėdama apie „priešingų kraštinių“ – lyrinio įsijautimo ir analitinės ironijos – dermę kūrinyje¹⁹⁸.

Reda Pabarčienė tęsia analitinės *Dievų miško* vaizdavimo būdo (grotesko) studijas, tyrinėja komizmo efektą, maksimaliai išnaudotą Sruogos memuaristikoje¹⁹⁹. Ji ryškino *Dievų miško* ir Dante's *Dieviškosios komedijos* (Viduramžių kultūros) bei François Rabelais veikalo *Gargantiua ir Pantagruelis* (Renesanso kultūros) sąsajas – išskyrė skirtingus grotesko tipus, įvardijo natūralias grotesko atsiradimo Sruogos kūrinyje priežastis ir reikšmę, nurodė esminius pasaulio transformacijos principus²⁰⁰.

Ironijos, grotesko kaip *Dievų miško* stiliaus dominantės vienakryptė analizė išivyrėja tiriamuosiuose mokslininkų darbuose. Kad ir labai profesionaliai atliekama, stilistinė kūrinio analizė ima veikti nuobodžiai, atgrasančiai, ja nebesimėgaujama. Neatsitiktinai Algis Kalėda perspėjo, kad *Dievų miškas* savitas vis dėlto ne tik grotesko elementais ir egzistencine ironija – semantinių planų yra kur kas daugiau²⁰¹. Šiuo atžvilgiu itin savitas Sauliaus Žuko požiūris į tekstą. Jis pasiūlė įdomią mitologinės interpretacijos kryptį²⁰². *Dievų miškas* skaitytas kaip kovos su chaosu istorija: konclageryje paneigtos visos europinės humanizmo idėjos. Mitologinis požiūris – gija, subtiliai susiejusi *Baltaračio malūną* ir *Dievų mišką*.

Originaliai apie Sruogos kūrinį atsiliepė Gintaras Lazdynas. Jo nuomone, pirmiausia reikalinga žanrinio požiūrio į kūrinį kaita. *Dievų miškas* – netipiškas memuaristikos veikalas. Į jį žvelgiant kaip į romaną, atsiranda galimybė antiutopinio pasaulio vaizdo panašumo atžvilgiu jį gretinti su

¹⁹⁷ Vytautas Kubilius, „Moderniosios literatūros klasikas“, in: Balys Sruoga, *Raštai*, t. 1: *Poezija*, parengė Algis Samulionis, redagavo Donata Linčiuvienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Alma littera, 1996, p. vii.

¹⁹⁸ Viktorija Daujotytė, „Balys Sruoga“, in: Viktorija Daujotytė, *Lietuvių literatūra: XX a. pradžia ir pirmoji pusė: Vadovėlis XI klasei*, Kaunas: Šviesa, 1998, p. 259.

¹⁹⁹ Reda Pabarčienė, „Pašaipusis Balio Sruogos diskursas“, *Teksto slėpiniai*, 2005, Nr. 8, p. 87.

²⁰⁰ Reda Pabarčienė, „Infernalinis groteskas Balio Sruogos memuaristikoje“, in: *Komparatyvistika ir kultūros savivoka: Straipsnių rinkinys*, sudarė Nijolė Vaičiulėnaitė-Kašeliionienė, Žydrone Kolevinskienė, atsakingoji redaktorė Reda Pabarčienė, Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, Tartu universitetas, Limožo universitetas, 2004.

²⁰¹ Algis Kalėda, *op. cit.*, p. 101.

²⁰² Saulius Žukas, „Mito ir epo problema šiuolaikinėje lietuvių literatūroje“, in: *Lietuvių literatūra šiuolaikinėmis socializmo sąlygomis: Straipsnių rinkinys*, redagavo Jonas Lankutis, Vilnius: Vaga, 1986, p. 252–254.

didžiųjų antiutopistų – Jevgenijaus Zamiatino, Aldous Huxley'o, George'o Orwello – kūriniais. *Dievų miškas* kaip niekuo nenusileidžiantis, autentišku – išsiskiriantis veikalas matomas šalia kitų pasaulinio garso antiutopijų²⁰³. Lazdynas, tyrinėjęs romanų struktūrų formavimąsi Lietuvoje, sekdamas vokiečių dvasios istorinės mokyklos tradicija, siūlė individualybės dvasios aspektu tikrais romanais nuo *Algimanto* iki *Altorių šešėly* laikyti minėtą Putino romaną ir Sruogos *Dievų mišką*²⁰⁴.

Literatūrologė Dalia Striogaitė aptarė prozinių Sruogos kūrinių stilistinius ir teatralizacijos principus. Nebaigtame, dar prieš tremtį į Štuthofą rašytame romane *Sanvarta* (1939–1942) išvėlgė intertekstinę ryšį su brandžiausiu Sruogos prozos kūrinium – *Dievų mišku*²⁰⁵. Jau *Sanvartoje* Sruoga išbandė karikatūros, parodijos, satyros galimybes, atsiskleidė kaip ypatingas žodžio meistras. Mokslininkė pagrįstai paneigė stereotipinę teiginį, kad *Dievų miškas* atsirado vien iš ekstremalių išgyvenimų. *Sanvarta* buvo tragikomiško pasakojimo ir kartu tinkamo prozos žanro ieškojimo mokykla. Tik jos dėka Sruoga *Dievų miške* organiškai susiejo temą ir stilių, surado savo individualybę ir talentą atitikusią prozos žanro atmainą – eskizinio pobūdžio esė.

Įdomi Vilijos Kočiūnaitės atlikta trijų kūrinių – Sruogos *Dievų miško* (1945), Primo Levi *Jei tai žmogus* (1947) ir Fiodoro Dostojevskio *Užrašai iš mirusiųjų namų* (1861–1862) – lyginamoji analizė²⁰⁶. Šie kūriniai tyrinėti tematinium – žmogaus patirties ekstremaliose situacijose – aspektu.

Dievų miškas pradėtas tirti iš sociokultūrinės antropologijos pozicijų²⁰⁷.

Tekstologinės analizės pirmąsias profesionalias išvalgas pateikė redaktorė Donata Linčiuvienė. Ji baigė Samulionio pradėtą tekstų (*Dievų miško* mašinraščio) šifravimo darbą. Linčiuvienė palygino autorizuotą *Dievų miško* mašinraščių su penktame *Raštų* tome (1957) pateiktu tekstu. Aptarė tekstų

²⁰³ Gintaras Lazdynas, „Dievų miškas, arba Distopija lietuviškai“, *Šiaurės Atėnai*, 1996-07-13, Nr. 27 (321), p. 3, 5.

²⁰⁴ Gintaras Lazdynas, *Romanų struktūrų formavimasis Lietuvoje: Nuo „Algimanto“ iki „Altorių šešėly“*, Kaunas: Vilniaus universitetas, Kauno humanitarinis fakultetas, 1999, p. 327.

²⁰⁵ Dalia Striogaitė, „Balys Sruoga: nuo „Sanvartos“ į „Dievų mišką“, in: <http://www.tekstai.lt/buvo/metai/200607/sruoga.htm>, [2010-03-19].

²⁰⁶ Vilija Kočiūnaitė, *Žmogaus patirtis ekstremaliose situacijose*, Magistro darbas, Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2006, in: <http://submit.library.lt/ETD-afiles/VPU/etd-LABT20060615-202217-49899/unrestricted/kociunaite.pdf>, [2010-03-15].

²⁰⁷ Vigmantas Butkus, Artūras Šeškus, „Balio Sruogos *Dievų miškas* kaip (savita) antropologinė studija“, *Literatūra*, 2010, Nr. 52 (1), p. 68–79.

skirtumus, nurodė cenzūruotus fragmentus, atstatė išbrauktas vietas – siekė išsaugoti kultūrinei atminčiai autentišką Sruogos tekstą. Jos pastangomis *Dievų miškas* pirmąsyk pasiekė skaitytojus nekupiūruotu pavidalu (*Raštai*, t. 4, 1997)²⁰⁸. Redaktorės kruopščiai atlikto archyvinio darbo dėka skaitytojais Lietuvoje ir egzode supažindinti su kūrinio istorija. Sruogos kūrinys dar kartą perleistas 2005 m., redaktorei pakartotinai sugretinus autorizuotą *Dievų miško* mašinraštį su jau išleistu autentišku tekstu (1996).

Dievų miško tyrinėjimų reziumė. Tyrinėjimų apžvalga rodo, kad Balio Sruogos kūrinys, išsamiai aptartas tematikos, problematikos, stilistikos, struktūros aspektais. Įvairesnės metodologijos (pvz., mitokritika, komparatyvistika) kūrinio analizei mažai taikytos. Apskritai kyla įtarimas, kad *Dievų miškas* sunkiai paklūsta metodologijų varžtams.

Aptarus *Dievų miškui* skirtas apžvalginio pobūdžio studijas, matyti, kad šis kūrinys dar nesulaukė konkrečiai tik jam skirtos mokslinės monografijos. Minėtosios literatūrologų pastabos – tik didesni ar mažesni kitiems literatūros objektams skirtų mokslinių darbų fragmentai. Ši ertmė kol kas iš dalies užpildyta Rimo Žilinsko sudarytu adaptuotų studijų rinkiniu²⁰⁹. Šioje rinktinėje sudėti tekstai, kaip gerai pačios serijos pavadinimu pabrėžta, tik „atspindi“ *Dievų miško* tyrinėjimų spektrą.

Žilinsko duomenimis, Samulionis buvo pradėjęs rašyti specialią *Dievų miško* tyrinėjimams skirtą studiją *Nuo Štuthofa iki „Dievų miško“*, kur rengėsi pateikti komentarų papildymų ir pataisymų²¹⁰. Žilinsko teigimu, minėta studija pasimetusi²¹¹. Archyviniai duomenys rodo, kad studijos rašymo procesui ruošiasi. Studija iš tikrųjų pradėta rengti: parašytas detalus planas, kruopščiai rinkta medžiaga²¹².

²⁰⁸ Donata Linčiuvienė, „Paaiškinimai. Redakcinės pastabos“, in: Balys Sruoga, *Raštai*, t. 4: *Kas bus, kas nebus, bet žemaitis nepražus. Sanvarta. Dievų miškas. Ankstyvoji proza, fragmentai*, parengė Algis Samulionis, redagavo Donata Linčiuvienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Alma littera, 1997, p. 612–627.

²⁰⁹ *Kūrybos studijos ir interpretacijos: Balys Sruoga*, sudarė Rimas Žilinskas, Vilnius: Baltos lankos, 2001.

²¹⁰ Rimas Žilinskas, „Neparengti parengtieji B. Sruogos *Raštai*“, *Archivum Lithuanicum*, 2000, t. 2, p. 278.

²¹¹ *Ibid.*

²¹² Algis Samulionis, „Nuo Štuthofa iki „Dievų miško“, (autoriniai juodraščiai, užrašai, planų variantai), in: *LLTIB RS*, f. 53, b. 1373, (puslapijai nenumeruoti); Algio Samulionio nuorašas apie Štuthofą, Balio Sruogos „Dievų mišką“, (iškarpos iš laikraščių, atspaudai), in: *LLTIB RS*, f. 53, b. 1372.

Iš parengto plano ir įvairių jo juodraštnių variantų matyti, kad didžiausias dėmesys studijoje skirtas Štuthofo ir pokario laikotarpiui. Samulionis turėjo surinkęs daug medžiagos šiems Sruogos gyvenimo ir kūrybos etapams aprašyti: buvusių Štuthofo kalinių atsiminimų, Sruogos laiškų iš Štuthofo, lagerio dokumentų, pokarinės rašytojo korespondencijos. Laiške Vandai Sruogienei jis taip grindė naujos studijos būtinybę: „Rengiu leidyklą *Nuo Štuthofo...* Jame yra dokumentiška *Dievų miško* istorija. Savo monografijoje apie tai galėjau tik vos vos užsiminti ir dėl to iki šiol jaučiu negerumą ant dūšios [...]“²¹³. Apie šios studijos planus, rašymą ir medžiagos rinkimo, sisteminimo darbus Samulionis kalbėjo ir laiškuose Daliai Sruogaitei. Buvo užsiminęs, kad dalis medžiagos jau buvo atiduota spausdinti: „Dirbu ir prie Štuthofo – pokario. Mašininkė jau perrašinėja tekstus, kitus dar montuoju, kai ką ir renku papildomai“²¹⁴. Planavo greitai metu studiją užbaigti:

Pabandžiau susidėstyti visą medžiagą, kurią surinkau knygai apie „sūdnas dienas“. Susiklostė dar ne viskas, bet karkasas jau gana aiškus: Štuthofas – Pokaris – „Dievų miškas“. Didžiumą medžiagos šiomis dienomis jau duosiu perrašinėti, o ką gausiu dar – atitinkamai įkomponuosiu į besiformuojančią konstrukciją. Lauksiu ir Jūsų su Dalia atsiminimų. Rudenį knygos rankraštį jau norėčiau atiduoti į leidyklą, kuri, beje, šio teksto manęs jau seniai prašo.²¹⁵

Paties studijos teksto ar jo fragmentų tiek *LLTIB RS*, tiek kituose archyvuose straipsnio autorei nepavyko rasti. Aišku tai, kad specialių tyrinėjimų reikalaujantys *Dievų miško* klausimai (kritika, recepcija, ypač kūrinio redagavimas) dar nebuvo plačiau, išsamiau apsvarstyti. Lapeliai, kuriuose rengtasi pateikti *Dievų miško* komentarus, taip pat liko tušti²¹⁶.

Samulionis, visos sruogianos geriausias specialistas, į šį vieną įdomiausių, mįslingiausių, problemiškesnių tekstologiniu atžvilgiu Sruogos kūrinį sąmoningai atkreipė dėmesį palyginti vėlai, kad būtų išvengta nemalonių ir tada grėsmę kėlusiu politinių dalykų aiškinimo. Sąmonę kaustė suprantama baimė kalbėti apie cenzūrą, ypač apie *Dievų mišką* cenzūravusius asmenis. Vis dėlto Samulionis dar galėjo identifikuoti Sruo-

²¹³ Algio Samulionio laiškas Vandai Sruogienei, 1990-04-07, in: *LLTIB RS*, f. 94, b. 323, p. 1.

²¹⁴ Algio Samulionio laiškas Daliai Sruogaitei, 1992-06-14, in: *LLTIB RS*, f. 94, b. 311, p. 11.

²¹⁵ Algio Samulionio laiškas Vandai Sruogienei, 1992-03-29, in: *LLTIB RS*, f. 94, b. 322, p. 1.

²¹⁶ *Dievų miško* redaktorės Donatos Linčiuvienės pasakojimas, 2010-03-20, in: Autorės asmeninis archyvas.

gos kūrinį naikinusių žmones. Daug kūrinio istorijos užkulisinių dalykų literatūrologui atviriau galėjo papasakoti pirmasis oficialus *Dievų miško* redaktorius Valys Drazdauskas, buvusios Valstybinės grožinės literatūros leidyklos kolektyvo nariai, žmonės, buvę arti *Dievų miško* redagavimo proceso ar tiesiog galėję žinoti įvairių smulkmenų – Eduardas Mieželaitis, Eugenijus Matuzevičius, Juozas Baltušis, Alfonsas Maldonis, Aurelija Rabačiauskaitė, Vanda Zaborskaitė, Aleksandras Žirgulyš, Jonas Čekys, Jurgis Tornau, Vytautas Rudokas, Vytautas Maknys. Deja, liudytojų nebėra (išmirusioji karta). *Dievų miškas* buvo paskutinė, palikusi daugiau klausimų nei atsakymų Samulionio stotelė. Iš Kubiliaus sau ištartų pastabų matyti, kad tarp jo ir Samulionio būta tam tikros įtampos dėl Sruogos kūrybos tyrinėjimų. Kubilius apgailestavo, kad vienintelis artimas autorius – Sruoga – jau „užimtas“²¹⁷. Mirus šiems Sruogos kūrybos mylėtojams, Sruogos tematika, ypač susijusi su *Dievų mišku*, liko „laisva“. Redagavimo darbais ją plėtojo vienintelė Linčiuvienė. Tačiau išsamiau *Dievų miško* klausimais besidominčių mokslininkų neatsirado. Tyrinėtojai, dirbę Lietuvių literatūros ir tautosakos institute, Tekstologijos skyriuje, savo pasirinktais darbais užėmė nuošalesnę poziciją – Reda Pabarčienė rūpinosi Sruogą pažinusių žmonių atsiminimų leidyba, Žilinskas, ketinęs pradėti rašytojo laiškų studijas, gilinosi į vertimus. Neatsirado nė vieno Kubiliaus ar Samulionio mokinio, norinčio toliau tęsti jų pradėtas *Dievų miško* studijas. Paradoksalu, kad *Dievų miškas*, atrodo, iš pirmo žvilgsnio sulaukęs pakankamai profesionalių literatūros tyrinėtojų dėmesio, „neabejotinai priklausantis pasaulinei literatūrai“²¹⁸, vis dar yra iš literatūros „periferijos“, varijuojant Algimanto Bučio pasiūlytomis sąvokomis, neperkeltas į „centrą“.

Įdomu, kad, išleidus Sruogos *Raštų* ketvirtąjį tomą su rekonstruotu *Dievų miško* tekstu (1997), tepasirodė kelios recenzijos. Reikia atkreipti dėmesį, kad naujasis *Dievų miško* leidimas skaitytoją pasiekė praėjus lygiai keturiasdešimt metų nuo pirmosios Sruogos *Raštų* (1957) laidos. Pats kūrinys buvo parašytas prieš gerą penkiasdešimtmetį (1945). *Dievų miško* perleidimas turėjo tapti garsiu įvykiu ar bent jau sukelti nema-

²¹⁷ Vytautas Kubilius, *Dienoraščiai 1978–2004*, parengė Janina Žekaitė, Jūratė Sprindytė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007, p. 9.

²¹⁸ Leonidas Donskis, „Svarbu nuolat skaityti pačias geriausias knygas“, in: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2010-01-18-leonidas-donskis-svarbu-nuolat-skaityti-pacias-geriausias-kny/38611>, [2010-01-18].

žą rezonansą literatūros pasaulyje. Šį tikrai ne eilinį įvykį, suprasdami jo reikšmę ir svarbą, plačiau spaudoje komentavo Arnas Ališauskas²¹⁹ ir Rimas Žilinskas²²⁰.

Poetas ir literatūros kritikas Ališauskas reiškė nuostabą dėl paradoksalios situacijos: programinis mokyklinis kūrinys, privalėtas skaityti ir nagrinėti, iš esmės nebuvo pažįstamas. Reikėjo pusės amžiaus, kol jis pasirodė pačiu autentiškiausiu pavidalu. Ališausko nuomone, keista ir intriguojanti kūrinio istorija, magiška teksto autentika turėtų pritraukti skaitytoją, pasitarnauti požiūrio į Sruogos kūrybą kaitai. Sruoga – ne tik geras dramaturgas, poetas, bet ir talentingas prozininkas. Ališausko įsitikinimu, „Ketvirtąjį“ tomo išleidimas turėtų prisidėti prie modernesnio įvertinimo ir išsamesnio žvilgsnio į klasiko kūrinius, kuriuos pirma laiko buvo įprasta laikyti nuobodžiais ir chrestomatiniiais“²²¹.

Žilinskas kėlė Sruogos kūrinio pateikimo problematiką. Jei buvo galvota apie mokslinį *Dievų miško* leidimą, visi kūrinio variantai turėjo būti detaliai aprašyti, o skirtumai – preciziškai suregistruoti ir įvardyti. Juolab kad Samulionis palaikė akademinio profilio *Raštų* leidimo idėją, dėmesį kreipė net į pačius mažiausius skirtumus nuo pagrindinio teksto. Žilinsko pastebėjimu, bendrų pastabų dėl tekstų skirtumo neužtenka. Mokslinis leidimas privalėjo atspindėti visus įmanomus teksto variantus ir skirtumus, o ne kanonizuoti paskutinį teksto variantą (*LLTIB RS*). Žilinsko požiūriu, *Raštų* ketvirtame tome pateiktas *Dievų miško* tekstas yra dar vienas variantas visų jau žinomų variantų sekoje. *Dievų miško* mokslinio leidimo vizija palikta tolimai ateičiai. Kad būtų įgyvendintas Samulionio sumanymas, reikalingos ne vienos darbo rankos (prie ketvirto *Raštų* tomo dirbo viena redaktorė Linčiuvienė), ne vieneri metai (redaktorė milžinišką *Dievų miško* restauravimo darbą turėjo atlikti neįtikėtinu tempu – greičiau nei per metus²²²), išsamios archyvų studijos, profesionali įvairiausių ekspertų pagalba, taigi ir maksimali finansinė bazė. Žilinsko rašinio pavadinime glūdi paradoksalus teiginys su savotišku karčios ironijos prieskoniu („Neparengti parengtieji Balio Sruogos *Raštai*“). Ironizuojama pati *Dievų miško* autentiško teksto rengimo situacija. Ji aiškiai rodo, kad tikrai dar nemokame pasidžiaugti tuo,

²¹⁹ Arnas Ališauskas, „Grižo autentiškas „Dievų miškas“, *Lietuvos rytas*, priedas *Mūzų malūnas*, 1998-07-28, Nr. 173, p. 4.

²²⁰ Rimas Žilinskas, *op. cit.*, p. 277–282.

²²¹ Arnas Ališauskas, *op. cit.*, p. 4.

²²² *Dievų miško* redaktorės Donatos Linčiuvienės pasakojimas, 2010-03-20.

kas jau padaryta, ką jau dabar turime. Į taiklias kritines pastabas, tikėtina, įsiklausys ir atsižvelgs tekstologai, neabejotinai spręsiantys šią sunkią užduotį ateityje.

Priežasčių, dėl kurių dabar vengiama kalbėti apie *Dievų mišką* arba kodėl negirdėti naujų balsų, atrodo, yra keletas – baimė rašyti apie gyva legenda tapusio kūrėjo²²³ savo istorija legendinį kūrinį. Mykolas Biržiška 1947 m. Sruogos žmonai rašytame laiške akcentavo: „Aš niekadęs apie jį nerašiau, žinodamas, jog daug ką aš jame nepilnai būsiu supratęs arba ne taip supratęs“²²⁴.

Aušros Marijos Sluckaitės-Jurašienės mintis, taikyta konkrečiai sovietmečio situacijai, aktuali ir dabar: „Nagrinėti ir analizuoti Sruogos kūrinys [...] rizikinga ir ne itin pageidautina, o rašyti apie jo asmenį – beveik neįmanoma, jei nenorėjai iš gyvybingo ir tragiško Sruogos nulipdyti plokščio, ideologiškai aptakaus gipsinio nykštuko“²²⁵.

Literatūros kritikos reaktyvumas *Dievų miško* klausimu turbūt grindžiamas ir iš pačių filologų profesionalų dažnokai girdimu abstrakčiu tvirtinimu, kad ši tema jau išgvildenta – „viskas aišku, girdėta ir žinoma“. Net Sruogos 100-ųjų gimimo metinių minėjimo konferencijoje perskaityti pranešimai, susiję su *Dievų mišku*, nieko nauja apie šį kūrinį nepasakė²²⁶. Literatūrologas Ramutis Karmalavičius konstatavo, kad „Priežastis paprasta ir aiški: bijoma pavojingų ir nepatogių naujumą įteisinančių įžvalgų“²²⁷. Tekstologinė medžiaga, pavyzdžiui, gali lengvai dekonstruoti tvirtą įsitikinimą, kad skaitome visiškai autentišką *Dievų miško* tekstą. Samulionio palikti studijos fragmentai, Linčiuvienės žodžiais tariant, mokslininko literatūrologinis testamentas savo ugdytiniams²²⁸, sugriauna „visažinystės“ iliuziją. Kita vertus, sudėtingos temos tyrinėjimus atidėti į šalį skatina baimė nepasiekti kūrinio gelmės – „neprasiskverbti iki esmės, iki giliųjų sluoksnių“²²⁹,

²²³ Vandos Sruogienės laiškas Aušrai Marijai Sluckaitei-Jurašienei, 1977-12-27, in: Aušra Marija Sluckaitė-Jurašienė, *Egziliantės užrašai*, Vilnius: Kultūros barai, 2008, p. 307–308.

²²⁴ Mykolo Biržiškos laiškas Vandai Daugirdaitei-Sruogienei, 1947-10-24, in: *Balys Sruoga mūsų atsiminimuose*, p. 374.

²²⁵ Aušra Marija Sluckaitė-Jurašienė, *op. cit.*, p. 304.

²²⁶ Vida Urbonaitė, „Jubiliejinė konferencija, skirta B. Sruogos 100-mečiui“, *Universitas Vytauti Magni*, 1996-02-03, Nr. 2 (18), p. 5.

²²⁷ *Ibid.*, p. 4.

²²⁸ Pokalbis su *Dievų miško* redaktore Donata Linčiuviene, 2009-10-14, in: Asmeninis autorės archyvas.

²²⁹ Algis Samulionis, „Panaši į didelį kalną“, *Naujos knygos*, 1986, Nr. 2, p. 17.

suprimityvinti, šabloniškai perskaityti. Sruogos kūrinio mikrotekstologinė analizė reikalauja įgūdžių ir nemažai pastangų – nuoseklių, ilgalaikių studijų, dėl tyrinėjimams būtinos precizikos neleidžia tikėtis labai greitų analizės rezultatų.

Dievų miško ateities tyrinėjimų gairės. Nors apie *Dievų miško* stilistiką daug ir išsamiai rašyta, vis dėlto visiškai netyrinėta tema – *Dievų miško* autoredegavimas, autorinio rašymo proceso ypatumai ir specifika. Turėdamas kūrinio rankraštį, rašytojas vėliau tekstą susirinko savo spausdinimo mašinėle. Teksto rinkimo darbas nebuvo mechaniškas ir monotoniškas, tekstas ne akiai perrašytas. Tai buvo labai gyvas, įtemptas, impulsyvus, spontaniškas kūrybos procesas – tekstas (pa)sąmoningai tobulintas stilistiškai, improvizuojant pildytas. Autorinės teksto gerinimo pastangos atsispindi mašinraštyje. Stilistinė lyginamoji *Dievų miško* autografų (rankraščio ir mašinraščio) analizė atskleistų teksto stilistinį kitimą kokybės atžvilgiu: būtų galima sužinoti, kaip ir kodėl radosi sruogiški palyginimai, deminutyvai, epitetai, kitos retorinės figūros, ištisos scenos, kurios dar nebuvo aprašytos rankraštyje. Jei būtų buvusi apeita rankraštinio teksto perrašymo spausdinimo mašinėle fazė, pirminis *Dievų miško* tekstas būtų pakankamai blankus ir tiesmukas. Tik rankraščio ir mašinraščio lyginamoji analizė²³⁰ aiškiai parodo, kurie teksto pakeitimai yra neabejotinai autoriniai, kurie atsirado dėl redaktorių, veikusių cenzūros naudai, spaudimo. Tik genetinės analizės dėka gali išaiškėti ir išryškėti visuose *Dievų miško* leidimuose dar tebeesančios kupiūruotos ir pakeistos vietos.

Siekiant nustatyti autorinio ir vėliau redaguoto teksto santykį, privalu atlikti lyginamąją visų *Dievų miško* autografų, nuorašų ir teksto istorijai svarbiausių kūrinio leidimų analizę. Ji leistų teigti, kiek autentiškas *Dievų miško* tekstas dabar yra skaitomas. Būtų žinoma, kokią įtaką autentiškam tekstui darė visos redagavimo procedūros (kiek tekstas primityvintas, gerintas, išsaugotas). Visų teksto variantų lyginamoji analizė²³¹ pasitarnautų mokslinio *Dievų miško* leidimo klausimui.

Labai opi problema – *Dievų miško* teksto pateikimas visuomenei elektroniniu pavidalu. Paradoksalu, bet *Lietuvių klasikinės literatūros antologijoje*

²³⁰ *Dievų miško* rankraščio ir mašinraščio analizė yra atlikta, apibendrinta medžiaga straipsnio autorės archyve, – N. M.

²³¹ *Dievų miško* priešleidybinių ir poleidybinių tekstų lyginamoji analizė taip pat yra atlikta, surinkta medžiaga straipsnio autorės archyve, – N. M.

moderniu būdu siūlomas skaityti pats pirmasis – 1957 m. išleistas – kupiūruotas tekstas²³². Virtualioje bibliotekoje, kuria naudojasi ne tik lietuvių skaitytojas, negalima rasti naujesniais tyrimais paremtų *Dievų miško* tekstų, išleistų 1997, 2005 metais. Pasaulio visuomenė supažindinama su pačia pradine kūrinio leidybos stadija. Atrodo, kad, praėjus daugiau nei penkiems dešimtmečiams po pirmojo *Dievų miško* teksto pasirodymo, nebuvo jokių pakitimų teksto istorijos srityje, – postuluojamas teksto nekintamumas ir aiškumas. Šią pasenusią versiją privalu pakeisti, atnaujinti.

Kol nepristatyti visi tyrimai, susiję su teksto stabilumo ir autorinės intencijos skaidrumo nustatymu, nereikia skubėti leisti audio knygų²³³. Redaktorių darbo su *Dievų miško* tekstais tyrimų rezultatai gali parodyti, kad dabar įgarsintas tekstas nėra visai toks, kokį parašė autorius, – kad jį reikia dar gerokai koreguoti.

Ateityje neišvengiamai kils *Dievų miško* hiperteksto kūrimo klausimas. Jo dėka, dėl patogaus absoliučiai visų tekstų aprėpimo, teksto istorija taps pasiekiamą kiekvienam skaitytojui. Skaitytojas, prieš akis turėdamas visą autoriaus parašytų ir redaktorių tvarkytų tekstų eilę, teksto istoriją galės matyti savaip, ne vien tokiu būdu, kaip ją apžvelgė tyrinėtojas. Hipertekstas leis kalbėti apie atvirąją kūrinio recepciją – skaitytojas pats savarankiškai spręs apie tekstų semantinius ryšius ir sąsajas. Tad jau dabar galima pradėti visų žinomų išlikusių tekstų skaitmeninimo darbus.

Visai netyrinėta *Dievų miško* vertimų recepcija. Nežinomi kitakalbių skaitytojų požiūriai, išpūdžiai, vertinimai; nesiaiškinti motyvai, dėl kurių *Dievų miškas* buvo „pakviestas“ į kitą literatūrinę terpę, neatlikti poveikių analizės tyrimai.

Plačiau nekalbėta apie *Dievų miško* vertimą į anglų kalbą (1996, 2005). Moksliniame diskurse nesvarstytas kūrinio vertimo kokybės klausimas (kiek jis vykęs, kiek tobulintinas). Žinomi tik šališki palankūs Kosto Ostausko, Geniaus Procutos atsiliepimai apie Balio Sruogos anūkės – Aušrinės Bylos – atliktą *Dievų miško* vertimo darbą.

Neaprašyta *Dievų miško* vertimo į anglų kalbą istorija. Būtent ji atskleis, koks sunkus buvo kūrinio kelias skaitytojo link anglosaksiškame pasaulyje. Paradoksalu, bet aštuntame devintame dešimtmetyje Amerikoje beveik adekvačiai dėl kūriniiui taikytos cenzūros pasikartojo 1945-aisiais

²³² <http://www.antologija.lt/texts/39/turinys.htm>, [1999–2009].

²³³ Balys Sruoga, *Dievų miškas*, Mp 3 formato garso įrašas, įgarsino Virgilijus Kubilius, 2011.

Lietuvoje susiklosčiusi situacija. Niujorko leidyklos, kurioms buvo pasiūlytas į anglų kalbą išverstas *Dievų miško* tekstas, atsisakinėjo jį priimti, kategoriškai nesutiko leisti. Ypač baimintasi dėl *Dievų miško* prekinės paklausos Amerikos rinkoje. Nenorėta rizikuoti publikuojant kūrinį, kuris, leidėjų įsitikinimu, bus nuostolingas. Sruogos memuarai iš Štuthofo skyrėsi nuo įprastinės holokausto literatūros tiek dėl pasakojimo būdo pasirinkimo (Sruogos pasakojimas aiškiai pranoko tradicinę dokumentinės literatūros formulę: aš buvau konclageryje... gailėkitės manęs... o štai čia – sąrašas to, ką patyriau...²³⁴), tiek dėl mažai žinomos šalies istorijos subtilių (inteligentija, Lietuva, įkaitai²³⁵). Atsižvelgdami į tai potencialūs leidėjai akcentavo, kad kūrinys ribotas. Individualioji pasakotojo patirtis neperaugo į bendresnio pobūdžio apmąstymus apie tiesą, taigi *Dievų miškas* – tik Lietuvos publikai tinkama lektūra²³⁶. Amerikos nedomino dar vieno žmogaus iš vienos mažos šalies dar viena kančios istorija, inteligentijos vaidmuo, įkaitų drama. Siekiant adaptuoti kūrinį Amerikos rinkai, siūlyta ne tik redaguoti, trumpinti, bet ir keisti – perdirbinėti autorinę mintį. Pageidauta pridėti abstraktesnių apmąstymų, susijusių su pasauline lemtimi, reikalauta ryškesnių charakterių, aiškesnės siužetinės linijos, stipresnės portretų sąsajos. Galiausiai siūlyta pasiimti mėlyną rašiklį ir pareduoti aštresnius pasisakymus nacionaliniais klausimais, pertvarkyti neįprastą kūrinio pradžia²³⁷. Išvelgtos kūrinio gerosios savybės: originalumas, susijęs su naujai atveriamu holokausto tragedijos aspektu, gerai ir įtikinamai parodyta pati drama, ironiškas pasakojimo būdas, gebėjimas šypsotis beviltiškiausioje situacijoje, unikali vaizduotė. Šie pozityvūs niuansai paminėti tik kaip elementaraus mandagumo frazės – į juos visiškai neatsižvelgta, sprendžiant kūrinio išleidimo klausimą. Į *Dievų mišką* žiūrėta pro įprastinės dokumentinės literatūros prizmę, nors kūrinys mažai kuo buvo panašus į tradicinius memuarus. Tik 1997 m. anglų literatūros kritikas Edwardas Stoddardas išvelgė *Dievų miško* originalumą. Jis kalbėjo apie juodąjį humorą, kandų sarkazmą. Aiškino, kad toks specifinis pasakojimo būdas – labai retas, išskirtinis tremties memuaristikos sraute. Teigė,

²³⁴ Laiškas Aušrinei Bylai iš William Morris agentūros, in: Asmeninis Aušrinės Bylos archyvas.

²³⁵ Aušrinė Byla, „The ugly and the beautiful side of life“, *Draugas*, 1996-09-14, p. 5, (asmeninis Aušrinės Bylos archyvas).

²³⁶ Laiškas Aušrinei Bylai iš Macmillan Publishing Co, in: Asmeninis Aušrinės Bylos archyvas.

²³⁷ *Ibid.*

kad *Dievų miške* per kraštutinio absurdo prizmę taikliai žvelgta į Hitlerio Vokietijos beprotybę²³⁸.

Dievų miško reikšmę holokausto literatūros panoramoje išsamiau apžvelgė tik Procuta²³⁹. Pasitelkęs autoritetingus šaltinius (Bruno Bettelheim, Hannah'os Arendt, Jacobo Neusnerio, Simono Wiesenthalio, Czesława Miłoszo), profesorius įtikinamai parodė, kaip neteisingai nacių holokaustas siejamas vien su žydu naikinimu. Aiškino, kaip Sruoga *Dievų miške* tokį siaurą suvokimą praplėtė (Štuthofo konclageryje buvo kalinami, kankinami ir žudomi įvairių tautų žmonės – žydai, lenkai, rusai, prancūzai, danai, norvegai, latviai, lietuviai, estai, serbai, kroatai...) ir kaip paneigė egzode sklindusias klaidingas interpretacijas dėl lietuvių SS dalinių, kurie neva kariavo vokiečių pusėje. Be to, Procuta pabrėžė, kad Sruogos memuarų individualizmas, autentiškumas, paradoksalu, bet kainavo ne priderantį įvertinimą, o abejingumą. Beveik keturiasdešimt metų neatsirado vertėjo, kuris pasauliui pristatytų angliškai išverstą kūrinį. Procuta pristatė angliškai pasirodžiusį kūrinį išseivijoje – stengėsi padėti jį platinti, išjudinti išseivijoje gyvenančią profesūrą pasisakyti, recenzuoti.

Nėra atlikta jokių lyginamųjų tyrimų, kurių tikslas – nustatyti ir aprašyti būtent *Dievų miško* reikšmę ir vertę Europos memuaristikoje. Sudėtinga į anglų kalbą išversto kūrinio istorija, bandant rasti nišą tarptautinėje terpėje, liudija tokių tyrimų svarbą ir būtinumą. Lyginamoji analizė padėtų aiškiai, konkrečiai ir pagrįstai atsakyti, kodėl Sruogos kūrinys kitoks, kuo jis ypatingas. Dabar gausu abstrakčių įžvalgų, palyginimų, metaforų. Pavyzdžiui, Vytautas Kubilius ištarė, kad *Dievų miškas* nužmoginimo proceso atžvilgiu „yra vienas originaliausių veikalų gausioje Europos memuaristikoje apie hitlerinius konclagerius“²⁴⁰. Leonidas Donskis akcentavo: „nėra jokios kitos grožinės literatūros knygos, kuri pranoktų *Dievų mišką* būtent šiame siužetiniame lauke. Tai genialus kūrinys“²⁴¹. Genius Procuta minėjo: „*Dievų miškas* [...], kaip koks galingas ažuolas iškyla virš didžiulio to žanro knygų miško“²⁴². Albertas Zalatorius, aptardamas *Dievų miško* vertimo į kitas pa-

²³⁸ Ed Stoddard, „A supreme sense of the absurd“, *The Baltic Times*, 1997-02-20–26, p. 22, (asmeninis Dalios Sruogaitės archyvas).

²³⁹ Genius Procutos pastabos dėl *Dievų miško* angliško vertimo, pridėtos prie iš Kanados Daliai Sruogaitėi adresuoto laiško, 1997-05-27, in: Asmeninis Dalios Sruogaitės archyvas.

²⁴⁰ Vytautas Kubilius, *op. cit.*, p. 166.

²⁴¹ Leonidas Donskis, *op. cit.*

²⁴² Genius Procutos pastabos.

saulio kalbas problematiką, įvedė pavėluotai suskambusio pirmo smuiko vaizdinį...²⁴³ Algis Samulionis naujoje studijoje tik planavo detaliau aptarti *Dievų miško* savitumą kitos lagerinės literatūros kontekste, norėjo išsamiau aprašyti Sruogos kūrinio recepcijos sudėtingumus.

Beveik netyrinėta lyginamuoju aspektu ir pačių lietuvių, buvusių Štutchofo kalinių, memuaristika. Samulionis trumpai apžvelgė Antano Kučo, Stasio Ylos, Sruogos, Leono Puskunigio, Vladislovo Telksnio, Rapolo Macconio atsiminimų medžiagą tematikos ir sandaros aspektais, išskyrė bendro pobūdžio panašumus ir skirtumus²⁴⁴. Tačiau detalios analizės dar nesulaukta. Atlikus išsamų lyginamąjį memuaristikos holokausto tema tyrimą tiek Lietuvos, tiek pasaulio terpėje, išaiškėtų, kokią vietą Europos memuaristikoje užima Sruogos kūrinys – kiek *Dievų miškas* neįvertintas, pervertintas ar tiesiog tyrinėtojų apleistas.

Baigiamosios pastabos. Įžvelgtos šios *Dievų miško* recepcijos kryptys: a) intuityvioji-impulsyvioji privačiosios terpės recepcija, mus pasiekusi retrospektyviu pavidalu, išsiskyrusi ypatingu kūrinio vertinimo objektivumu ir vertės pajutimu; b) oficialioji tribūninė recepcija, pasižymėjusi pernelyg neigiama vertinimo pozicija, vulgariu subjektyvumu, interpretacijos trumparegiškumu, autentiško teksto cenzūrine prievarta; c) didaktinio pobūdžio, iš dalies ideologinė recepcija, kai tekstuose apie kūrinį politiniai štampai figūravo kaip privalomasis elementas, kaip esminis skaitymo kodas; d) gyvoji – skaidrioji – estetinė – etinė recepcija, kai į kūrinį žvelgiantysis, atsisakęs politinių-ideologinių instrumentų, ėmėsi tyrinėti tekstą bendrosios humanistikos dvasia, siekė išryškinti kūrinio autentišką, žvelgti į jį ne tik kaip į atskirą reiškinį, bet matyti ir pasaulinės literatūros kontekste.

Retrospektyvaus pobūdžio individualioji patirtis liudijo, kad pirmoji *Dievų miško* kritika pasireiškė kaip suinteresuoto, gyvo skaitymo ir klausyimosi būdas. *Dievų miškas* savo išskirtinėmis vidinėmis galiomis prisitraukė, nejučia atsirinko „savo“ kritikus, kurių subtilios, eseistinio, aforistinio pobūdžio įžvalgos buvo paremtos įspūdžio, išgyvenimo, intucijos poetika.

²⁴³ Tomas Sakalauskas, „Artimas žmogus – visad gyvastingas“, in: *Lituanistikos keleivis: Albertas Zalatorius – literatūrologas, kritikas, pedagogas, kultūrininkas*, sudarė Vytautas Martinkus, Eglė Zalatoriūtė, Vilnius: Eglė, 2007, p. 257.

²⁴⁴ Algis Samulionis, „Kūryba kaip dvasinis pasipriešinimas“, *Literatūra ir menas*, 1993-03-13, Nr. 11 (2414), p. 6.

Šeštame dešimtmetyje pasirodžiusios oficialiosios *Dievų miško* recenzijos atsirado, atrodo, tik iš pareigos „teisingai“ išaiškinti rašytojo ideologinius „paklydimus“, todėl nepalyginamai šaltesnės, formalesnės, dalykiškesnės, be ypatingų subjektyviųjų – asmenybinio išgyvenimo, įsijautimo, išžiūrėjimo – įspaudų.

Lietuvoje rašytuose tekstuose apie *Dievų mišką* privalomosios ideologinės duoklės visai nebelieka tik septinto dešimtmečio pabaigoje – aštunto pradžioje. Asmens kulto laikais žalotas kūrinio tekstas, formaliai reabilituotas (išleistas 1957 m.), galima sakyti, ideologiškai žaizdojo dar gerą dešimtmetį.

Aštuntame devintame dešimtmetyje pradėti išsamesni literatūrologiniai *Dievų miško* tyrinėjimai.

Dabar *Dievų miško* tyrinėjimo problematika itin aktuali. Sruogos kūrinys, garsus Lietuvoje, žinomas pasaulyje, tebelaukia stambesnių mokslinių studijų. Nesvarstytų klausimų spektras liudija, kad Sruogos kūrinys – mąstymui atviras laukas.

RECEPTION OF BALYS SRUOGA WORK *DIEVŲ MIŠKAS* (*FOREST OF THE GODS*)

Neringa Markevičienė

Summary

The prehistory of literature work and become studies helps come closer towards Balys Sruoga literature work *Dievų miškas* (*Forest of the Gods*). In the article there is being researched the existence of the text. The goal is to discuss how *Forest of the Gods* was evaluated and accepted in different historical periods. The problem of the work research is being arised if famous Lithuanian literature masterpiece has got enough attention from literature specialists, how the spectrum of analysis varies, what kind of research it lacks. Doing the research it is being based upon paraliteralel texts (the memories by Sruoga contemporaries, letters, writer's postwar correspondence), the articles in press, studies, where *Forest of the Gods* is the object of analysis. The research is being done combining with different methodologies. The historical stated observation of the texts is hermeneutic by itself – it is trying to collect the whole *Forests of the Gods* criticism mozaic of that period from separate utterances, different reviews presentations; the summarized view of work situation can be found in Lithuanian literature. The first historical period of the text (1945–1947) is very special because the

impressions are retrospective, making clear from memories of separate types, at the moment of meeting *Forest of the Gods*. Therefore, receptive looking is pressing – personal voices of readers, individual moments of reaction and perception are being made clear; the practice of inner power and influence of the text is emphasized; intersections of perception horizons, contexts surrounding the text (historical-political, social, cultural).